

Bir Memlûk Emirinin Tartışmalı Evliliği Bağlamında Hanefî Denklik Öğretisinin Yeniden Yorumlanması: Sirâceddin el-Hindî (ö. 773/1372) Örneği

Reinterpretation of the Ḥanafî Doctrine of Equivalency in the Context of the Controversial Marriage of a Mamluk Amîr: Case of Sirâj al-Dîn al-Hindî (d. 773/1372)

Okan Kadir Yılmaz

Öz

Hanefî mezhebinin nikâh hukukundaki klasik denklik öğretisine göre erkeğin evleneceği kadına belli unsurlarda denk olması gerekir. Kişinin kendisinin ve atalarının geçmişinde kölelik ve gayrimüslimlik gibi hususların bulunmaması da bu denklik unsurları arasında yer alır. Dolayısıyla bu ve diğer denklik unsurlarını taşımayan bir erkek bunları taşıyan bir kadına denk görülmediği için ikisi arasında gerçekleşen evlilik, bazı koşullarda bätîl (geçersiz) kabul edilirken, bazı durumlarda da lâzım (bağlayıcı) görülmez. 8./14. yüzyılın ikinci yarısında Bahrî/Türk Memlûkler döneminde üst düzey rütbeli bir Memlûk emiri ile (Emir Beşteşek) sultanının kız kardeşi ya da kızı (Hond Sâre) arasında gerçekleşen bir evliliğin geçerliliği Hanefî mezhebine ait bu denklik öğretisi temelinde tartışılmıştır. Kimliği bilinmeyen bazı fıkıhçılar tarafından söz konusu evliliğin Hanefî mezhebine göre geçersiz olduğu ileri sürülürken, dönemin Mısır Hanefî Kâdikudâtı Siraceddin el-Hindî konuyla ilgili bir risale kaleme alarak (*Risâle fî mes'eleti'l-kefâ'eh*) bu evliliğin geçerliliğini savunmuştur. Hindî'nin fıkıh usûlü ilkelerinden ve fikhî tahrîc yönteminden faydalanarak ortaya koyduğu bu savunu, Hanefî mezhebinin kurucu denklik öğretisinin, Memlûklerin hakimiyetiyle birlikte bölgede değişen siyasi ve sosyal yapıyı dikkate alan yenilikçi bir yorumunu da içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Memlûkler, denklik/kefâet, evlilik/nikâh, Sultan el-Melikü'l-Eşref II. Şaban b. Hüseyin, Emir Beşteşek, Hond Sâre, Hanefî Mezhebi, Sirâceddin el-Hindî

Abstract

According to the classical doctrine of Ḥanafî madhhab of equivalency in marriage law, a man must be equal to the woman he will marry concerning certain elements, which include the absence of slavery and non-Muslims in the past of the person and his ancestors. Therefore, a man who lacks these and other elements of equivalence is considered unequal to a woman who possesses such elements, such that marriage between the two is considered void (*bätîl*) under certain circumstances and not binding (*lâzım*) in others. In the second half of the 8th/14th century, during the *Bahrî/Türk Mamluks* period, scholars discussed the validity of a marriage between a high-ranking Mamluk amîr (Amîr Bashtak) and a sister or daughter of the Sultan (Khond Sarah) on the basis of the abovementioned Ḥanafî doctrine of equivalence. Although several unknown jurists argue that the marriage in question is invalid according to the Ḥanafî madhhab, Siraj al-Dîn al-Hindî, an Egyptian Ḥanafî qâdî al-quḍât (chief qâdî) of the period, wrote a treatise on the subject (*Risâla fî mas'alat al-kafâ'ah*) and defended the validity of the marriage. Hindî's argument, which used the principles of usûl al-fîqh and the method of al-takhrîj al-fiḥhî (legal derivation), included an innovative interpretation of the foundational doctrine of equivalence of the Ḥanafî madhhab that considered the changing political and social structures in the region after the Mamluks' rule.

Keywords: Mamluks, equivalency, marriage, Sultan al-Malik al-Ashraf II Sha'bân ibn Husayn, Amîr Bashtak, Khond Sarah, Ḥanafî Madhhab, Sirâj al-Dîn al-Hindî

* **Sorumlu Yazar:** Okan Kadir Yılmaz (Dr.), TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, Türkiye. E-posta: okankadiryilmaz@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6777-7998

Atf: Yılmaz, Okan Kadir, "Bir Memlûk Emirinin Tartışmalı Evliliği Bağlamında Hanefî Denklik Öğretisinin Yeniden Yorumlanması: Sirâceddin el-Hindî (ö. 773/1372) Örneği." *darulfunun ilahiyat* 35, 1 (2024): 173–209. <https://doi.org/10.26650/di.2023.34.2.1342766>

Extended Summary

Sirāj al-Dīn al-Hindī's (d. 773/1372) *Risāla fī mas'alat al-kafā'ah*, was the Hanafī qāḍī al-quḍāt (chief qāḍī) during the Bahārī/Turk Mamluk period, is a significant fiqh treatise that reflects the change in the doctrine of the Ḥanafī madhhab of equivalence in marriage. This treatise was previously published about half incomplete and attributed to another Mamluk Ḥanafī jurist, al-Qāsim b. Qutlubogā (d. 879/1474), who lived approximately a century later (al-Qāsim b. Qutlubogā, *al-Kafā'ah fī al-nikāḥ*, Critical ed. Abd al-Sattār Abū Ghuddah, Beirut: Dār al-Bashāir al-Islāmiyya, 1423/2002). The reason behind the composition of Hindī's treatise was a marriage that occurred on 27 Jumādā al-Awwal 770 (January 7, 1379). The marriage between Khond Sarah (the sister or daughter of Sultan al-Malik al-Ashraf Zayn al-Dīn II Sha'bān ibn Husayn [d. 777/1376]) and Amīr Bashtak (a commander with the rank of "taqdimat alf": command of one thousand/major [d. 771/1370]) occurred at the request of the Sultan and was solemnized by the qāḍī al-quḍāt Sirāj al-Dīn al-Hindī. Shortly after the marriage, several unknown jurists argued that the marriage was invalid (*bātil*) according to the doctrine of equivalence of the Ḥanafī madhhab. The reason is that Amīr Bashtak, similar to all other Mamluk amīrs, was previously a slave. Mamluk historians, such as al-Maqrizī (d. 845/1442), al-'Aynī (d. 855/1451), Ibn Taghrībardī (d. 874/1469), Malaṭī (d. 920/1514), and Ibn Iyās (d. 930/1524), also included this marriage in their histories, albeit with a few minor differences.

According to the indications identified by the study of the treatise of Hindī, the jurists who opposed this marriage based their objections, whose details were not mentioned in the sources, on a ruling in the Ḥanafī madhhab. This ruling states that "guardians (awliyā) other than father and grandfather can marry a girl who has not reached puberty to only someone who is her equal, otherwise the marriage will be invalid." An issue in this ruling, which Hindī himself addressed, is that the bride, Khond Sarah, was married before she reached puberty, by a guardian (waliyy; her older brother Sultan II Sha'bān ibn Ḥusayn) apart from her father and grandfather, to someone who was not equal to her in terms of *freedom* and *Muslim ancestry*. Hindī felt the need to answer this objection, which was seemingly strong in jurisprudential terms, because it is based on this ruling, which was found in many Ḥanafī sources. The political sensitivity of the issue, which was due to the importance of the identities of the bridegroom and the bride, seemingly urged Hindī to consider the issue seriously.

In this treatise, Hindī reinterpreted the classical Ḥanafī doctrine of equivalence within the framework of the changing political and demographic conditions in Egypt after the Mamluk rule. According to this interpretation, Hindī concludes that Amīr Bashtak was equivalent to Khond Sarah and that the marriage was valid in terms of the Ḥanafī doctrine. In reaching this conclusion, he first argued that the view that equality is not a condition

is stronger in terms of evidence. Nevertheless, he did not refrain from presenting his evaluation, which includes a new interpretation of the classical Ḥanafî doctrine of equivalence, on the basis of three possibilities, taking into account the condition of equivalence in marriage.

First, none of the Mamluks were originally slaves. According to Hindî, the enslavement of the Mamluks was illegitimate, because it was not conducted in accordance with Islamic law from the beginning. All of these people were free, therefore, slavery did not occur in Amîr Bashtak's past. The second is that even if the notion that the Mamluks were slaves was generally accepted, Amîr Bashtak was free according to information given to Hindî by reliable people, because his parents were free. In this case, he was equal to his bride. Finally, the Mamluks were originally slaves, and Amîr Bashtak had a history of slavery. Hindî based his innovative interpretation of the classical Ḥanafî doctrine of equivalence on this last possibility. Accordingly, Hindî establishes that the condition of equivalence is (1) a right of the people (*ḥaqqul 'ibād*), (2) comprehensible (*ma'qūl al-ma'nā*), (3) one of the provisions that can be changed according to changing conditions (i.e., time, place, and custom), and (4) the principle that acquired superiority can replace incomplete congenital superiority. Hindî bases his conclusions on the jurisprudential issues he cites from the founders of Ḥanafî school and the jurists who followed them.

In the first three stages, Hindî uses the data of the uşûl al-fiqh and reveals that the condition of equivalence is one of the provisions that is susceptible to change. In fact, the condition of equivalence can be terminated whenever a guardian gives consent. This scenario demonstrates that the condition of equivalence is one of the rights of the people instead of the right of God and is included in the category of provisions that are subject to change. Second, al-Hindî states that equivalence in marriage is not a *ta'abbudî* (incomprehensive) ruling but is stipulated on the basis of a reason that can be comprehended by the intellect. He identifies the reason as "removing shame from the woman and her guardians." At this point, Hindî, who considers *dawarān* as one of the methods for determining the cause, confirms that the presence and absence of the condition of equivalence is in a cycle (*dawarān*) with a situation in which shame (to the woman and her guardians) accompanies the relevant marriage. In other words, for marriages that bring shame to the woman or her parents, the man is unequal to the woman, whereas in marriages that do not, the man is equal to the woman. Hindî's conclusion, which is based on 40 years of personal observation and this uşûl determination of the cause of the ruling of equivalence, is as follows: no problem of equivalence exists in terms of marriages with the Mamluks. The reason is that the notion of "bringing shame to the parents," which causes the ruling of nonequivalence, does not exist. In the third stage, Hindî endeavors to prove that the elements of equivalence are among the provisions that may change concurrently with changes in time, place, and customs based on three jurisprudential issues under the Ḥanafî doctrine. Therefore, he argues that although all Mamluk Turks had slavery in their

past and their fathers and grandfathers were non-Muslims, these issues were no longer elements of equivalence among them. In the final stage of his interpretation, al-Hindī uses the principles of Islamic jurisprudence (*uṣūl al-fiqh*) and the method of legal derivation (*al-takhrīj al-fiqhī*). Accordingly, Hindī concludes that the qualities acquired by Amīr Bashtak compensated for his lack of congenital equivalence and that equivalence in terms of the Ḥanafī doctrine in marriages with Mamluks in general and in the marriage subject to this objection in particular is not a problem.

Hindī's interpretation of the classical Ḥanafī doctrine of equivalence is important, because it concretely demonstrates the solution of a Ḥanafī jurist for an actual legal problem during the Mamluk period. The principles of *uṣūl al-fiqh* that al-Hindī used to solve the problem and his practice of applying them to the present case reveal his mastery of this branch of knowledge. Similarly, the method of *al-takhrīj al-fiqhī* that he used in the final stage of his interpretation demonstrates his extensive familiarity with Ḥanafī jurisprudence. His interpretation of the classical Ḥanafī doctrine of equivalence is a remarkable and overlooked example of the methods and strategies by which legal changes in classical periods due to emerging new problems could be realized within the limits and possibilities of traditional jurisprudential schools.

Giriş

İslâmi ilimler geleneğinde risaleler, kaleme alındıkları dönemde gündem olmuş ilmî ve fikrî problemlerin derinlemesine incelendiği metinlerdir. Özellikle Memlûk dönemi alimleri arasında yazımı yaygınlaşan bu nispeten küçük hacimdeki eserler, ilim adamlarının kendi dönemlerinde müdahil oldukları güncel problem ve tartışmalardan haberdar olmamızı sağlarlar. Bu yönüyle risaleler, telif edildikleri dönem ve coğrafyalardaki ilmî-fikrî gelişmelerin ve dolayısıyla alanda yaşanan değişimin takip edilebileceği birincil kaynaklar arasında yer alır.¹

Bahrî/Türk Memlûkler döneminde çeşitli yargı görevlerinde bulunan ve nihayet kâdîlkudâtlık makamına kadar yükselen Sirâceddin el-Hindî'nin (ö. 773/1372)² *Risâle fî meseleti'l-kefâe* isimli risalesi de bu özellikleri taşıyan çalışmalar

1 Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Yasir Beyatlı, *Memlûk Hanefîliğinde İktâ Arazisinin İcaresi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), s. 77-79; Samy Ayoub, "Creativity in Continuity: Legal Treatises (al-Rasâil al-Fıqhıyya) in Islamic Law", *Journal of Islamic Studies*, 34/3 (December 2023), 305-339.

2 Tam ismi "Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. İshâk b. Ahmed el-Gaznevî"dir. Kısa biyografisi için bk. Ahmet Akgündüz, "Gaznevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1996), 13: 487-488. Ancak gelenekte kendisi "Gaznevî" olarak değil de "Sirâceddin el-Hindî" ya da "es-Sirâc el-Hindî" olarak tanınır. Bk. *ed-Düverü'l-kâmine fî a'yâni'l-mi'eti's-sâmine*, nşr. Sâlim el-Krenkovî, (Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1392/1972), 4: 182; Süyûtî, *Hişnü'l-muḥâḍara fî târihi Mısr ve'l-Kâhire*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, İsa el-Bâbi el-Halebî, 1387/1967), 1: 470.

arasındadır.³ İleride detaylıca bahsedeceğimiz Memlûk tarihçilerinin kayıtlarına göre, Sirâceddin el-Hindî, kâdilkudâtlık vazifesini yürüttüğü 27 Cemâziyelevvel 770 (7 Ocak 1379) tarihinde bir Memlûk emiri ile Sultanın kızının yahut kız kardeşinin nikâhını kıymıştır. Kaynaklarda isimleri belirtilmeyen bazı fakihler Hanefî denklik doktrinine uymadığı gerekçesiyle bu nikâhın geçersiz olduğunu iddia etmişlerdir. Hindî de risalesini bu iddiaya cevap olarak kaleme almıştır. Risalenin yazma nüshasında ve Memlûk tarihçilerinin eserlerinde şüpheye mahal kalmayacak şekilde Hindî'ye nispet edilen bu risale onun hayat hikayesine yer veren biyografik çalışmalarda yer almaz. Bazı kaynaklarda nikâhın kıyıldığı tarihten bir ay sonra kaleme alındığı ifade edilen bu gözden kaçmış çalışmasında Hindî, söz konusu nikâhın geçersizliğini gerektiren mevcut bütün ihtimalleri kapsayacak şekilde mezkûr itirazı cevaplamış ve bunu yaparken de Hanefî mezhebinin klasik denklik öğretisini yeniden yorumlamıştır.

Hanefî kaynaklarda kendisine pek yer bulduğunu söyleyemeyeceğimiz Hindî'ye ait bu yeni yorumun yer aldığı risâle,⁴ yazma nüshalarının birindeki fevâid kaydına göre dönemin meşhur Hanefî hukukçularından Ekmeleddin Bâbertî (ö. 786/1384)

3 Sirâceddin Ömer b. İshâk el-Gaznevî el-Hindî, *Risâle fi mes'eleli'l-kefâ'eh*, (New Jersey: Princeton Library, The Garrett Collection, 1838Y). Bu risale daha önce Dr. Abdüssettâr Ebu Gudde tarafından *el-Kefâ'etü fi'n-nikâh* ismiyle Kâsım b. Kutluboğa'ya nispet edilerek yayımlanmıştır (Kâsım b. Kutluboğa, *el-Kefâ'etü fi'n-nikâh*, thk. Abdüssettâr Ebu Gudde, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002.) Ayrıca bu neşre dayalı olarak tarafımızdan konuyla ilgili bir tebliğ de sunulmuştur. Bk. Okan Kadir Yılmaz, "Ahkâmın Değişmesi Problemi Bağlamında Nikâhta Soy Denkliği Meselesine İbn Kutluboğa'nın (ö. 879/1474) Yaklaşımı", *VI. İslam Hukuku Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, 2020.) Risalenin daha sonra tespit ettiğimiz yazmaları üzerindeki incelemelerimiz sonucunda, Abdüssettâr Ebû Gudde'nin tek nüshaya dayalı olarak yaptığı bu neşrin yaklaşık yarı yarıya eksik olduğu anlaşılmıştır. Bu eksiklik, başta risalenin telif sebebini oluşturan olayın tespitini engelleyecek, denklik meselesi üzerinden yapılan itirazın ve Hindî'nin cevabının anlaşılmasına ya da yanlış anlaşılmasına yol açacak nitelik ve niceliktedir. Yine elde ettiğimiz yazmalardan ve yazımızda başvurduğumuz Memlûk dönemi tarihî kaynaklarından kesin olarak tespit ettiğimiz üzere adı geçen risale, Abdüssettâr Ebû Gudde'nin neşrinde olduğu gibi İbn Kutluboğa'ya değil Sirâceddin el-Hindî'ye aittir. Bütün bu eksiklik ve yanlışlıklar, Memlûk tarihçilerinin eserlerinden o gün için elde edemediğimiz arka plan bilgisinden yoksun bir şekilde sunduğumuz tebliğin başlığına ve içeriğine de yansımıştır. Hindî'ye ait *Risâle fi mes'eleli'l-kefâ'eh* isimli risalenin orijinal metni, üç nüshaya dayalı olarak yayımlanmak üzere tarafımızdan tahkik edilmiştir.

4 Risâleden bahseden yegâne kaynak olarak bk. Nuh b. Mustafa, *Hâşiyetü'd-Dürer*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 653, 342b-343a. Ayrıca bk. Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1386/1966), 3: 86.

tarafından kaleme alınan bir başka risalede eleştirilmiştir.⁵ Bununla birlikte damat ile gelinin siyasi konumlarından dolayı ortaya çıkması muhtemel ciddi bir krizin önünü de alan bu yeni yorum, geç-klasik dönemde yaşamış bir fakihin güncel bir fıkıh problemini nasıl çözüme kavuşturduğunu ve bu noktada nasıl bir yol takip ettiğini ortaya koyması açısından değerli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

İçerik olarak oldukça zengin bir ilmî muhtevaya sahip olsa da Hindî'nin risâlesi, tahminlerimize göre hızlı bir şekilde kaleme alınmış ve bu yüzden de gerek problematiğin ortaya konulması gerekse çözümün anlaşılması açısından geriye birçok kapalı nokta bırakmıştır. Hindî'nin, özellikle “zamanın, mekânın ve şartların değişmesiyle ahkâmın değişeceği” kuralının somut bir tezahürü olan yorumundaki bu kapalı noktaların aydınlatılması ve konuyla ilgili değerlendirmelerinin ilmî açıdan kritik edilmesi önem taşımaktadır. Biz de çalışmamızda, hayatın içinden gelen gerçek bir hukuk problemine dair çözüm sunan ve bunu yaparken de klasik Hanefî denklik öğretisini yeniden yorumlayan Hindî'nin konuyla ilgili görüşlerini inceleyeceğiz. Bu noktada öncelikle risalenin telifinin ve dolayısıyla Hindî'nin yorumunun arka planını oluşturan tarihî evlilik olayını çeşitli yönleriyle aydınlatmaya çalışacağız. Ardından risalenin yazımına sebep olan itirazı Hanefî doktrin açısından inceleyecek, son olarak da Hindî'nin bu itiraza verdiği cevabı ve doktrine getirdiği yorumu ele alacağız.

1. Risalenin Yazımına Sebep Olan Olay

Sirâceddîn el-Hindî, risâlenin içerisinde telif sebebi hakkında herhangi bir şey söylemez. Ancak risalenin Veliyyüddin nüshasının sonunda bizzat müellife ait olduğu anlaşılan bir telif sebebi açıklaması yer alır. Hindî'nin kendisine ait gibi görünen bu açıklamalarda, 8/14. yüzyılda Memlûkler döneminde bir emirle bir sultan kızının nikâhlanması sonrası fıkıh ilmiyle iştiğal eden bazı kimselerin (mütefakkihe) bu nikâha itirazda buldukları bilgisi yer alır.⁶ Bununla birlikte itiraz noktasının tam olarak ne olduğu bu kayıta açıklanmamıştır. Bu hususun ne olduğunu Hindî'nin risalesinin Princeton nüshasının müstensihisi Ali b. Sûdûn'un⁷ (ö. 880/1476), Hindî'nin öğrencisi ve risalenin asıl kopyasının müstensihisi Şemseddin Muhammed b. Ahmed et-Trablusî'den⁸ (ö. 799/1397) naklen düştüğü kayıttan

5 Sirâceddin el-Hindî, *Risâle*, Princeton Lib., The Garrett Collection, nr. 1838Y, 3a. (Müstensih Ali b. Sûdûn'un notu). Bâbertî'nin biyografisine yer veren kaynaklarda yer almayan bu reddiye mahiyetli risalesinin günümüze ulaşmış bir yazmasını tespit edemedik.

6 Sirâceddin el-Hindî, *Risâle*, Millet Ktp., Veliyyüddin, nr. 3288, 153b.

7 Biyografisi için bk. Şemseddin Muhammed b. 'Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, (Beyrut: Menşûrâtü dâri'l-hayât, t.y.), 5: 229.

8 Biyografisi için bk. Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Hüsni'l-muhâdara*, 1: 472.

anlıyoruz. Buna göre söz konusu nikâhta, her ne kadar önde gelen emirlerden biri olsa da sonradan azat edilmiş bir köle olduğu için damadın, sultanlardan birinin kızı ve hür bir kadın olan geline denk olmadığı düşünülüyordu. Bu yüzden de kimlikleri meçhul bu kişiler, kıyılan nikâhın fikhî olarak “sahih olmadığı” kanaatine varmışlardı.⁹ Azat edilmiş kölenin hür bir kadınla evliliğinin fikhî açıdan niçin sahih olmadığı konusunu ileride detaylıca ele alacağız. Burada öncelikle risale üzerindeki bu iki tarihî kaydın dönemin tarih kitapları üzerinden bir karşılaştırma ve sağlamasını yapmak istiyoruz.

Memlük tarihçilerinin konuyla ilgili nakilleri de yukarıda yer verdiğimiz nüsha kayıtlarındaki bilgileri doğrular niteliktedir ve üstelik daha da detaylıdır. Tarihçiler, evlilikleri denklik itirazına konu olan damat ile gelinin isimlerine, mehir miktarına ve nikâhı kıyan alimin ismine de yer vermişlerdir. Konuyla ilgili ilk tarihî kayıt Makrizî'nin (ö. 845/1442) *es-Sülûk*'ünde yer almaktadır.¹⁰ Kendisinden sonra gelen birçok Mısır Memlük tarihçisi de bazı ufak farklılıklarla aynı olaydan bahsetmiştir. Memlük Hanefîlerinin önde gelen isimlerinden Aynî (ö. 855/1451) ile *evlâdü'n-nâs*¹¹ sınıfına mensup tarihçilerden İbn Tağrıberdî (ö. 874/1469) bu isimler arasındadır.¹² Aynî ve İbn Tağrıberdî'den bir kuşak sonrasının tarihçileri olan Malatî (ö. 920/1514) ve İbn İyâs (ö. 930/1524) gibi yazarlar da eserlerinde bu olaya yer vermiştir.¹³ Söz konusu evliliğin Sultan el-Melikü'l-Eşref II. Şaban b. Hüseyin¹⁴ tarafından gerçekleştirildiğini ifade eden Memlük tarihçilerinin konuyla ilgili kayıtlarına aşağıdaki tabloda kısaca yer verdik:

- 9 Hindî, *Risâle*, 12a. Bundan sonra referans göstereceğimiz varak numaraları Princeton Lib., The Garrett Collection, nr. 1838Y nüshasına aittir.
- 10 Ebu'l-'Abbas Takiyüddin Ahmed b. Ali el-Makrizî, *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, nşr. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 4: 326.
- 11 Bu kavram hakkında bk. Seyyid Muhammed es-Seyyid, “Evlâdü'n-nâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1995), 11: 525-526.
- 12 Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Aynî, *İkdu'l-cümân fi târihi ehli'z-zamân*, Millet Ktp., Veliyyüddin, nr. 2395, 158b; Cemâleddin Yûsuf b. Tağrıberdî, *el-Menhelü's-şâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi*, nşr. Muhammed Muhammed Emin, (Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyye el-'Âmme li'l-Kütüb, t.y.), 3: 372.
- 13 Zeynüddin Abdülbâsit b. Ebi's-Safâ el-Malatî, *Neylü'l-emel fi zeyli'd-Düvel*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmûrî, (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1422/2002), 1: 423; İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-zühûr fi vekâ'i'i'd-dühûr*; nşr. Muhammed Mustafa, (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-'Amme li'l-Kitâb, 1982/1402), s. 82-83.
- 14 Bahri Memlüklerin 25. Sultanı, Sultan Muhammed b. Kalavun'un torunu. Saltanatı: 1363-1376. Biyografisi için bk. İsmail Yiğit, “el-Melikü'l-Eşref Şa'bân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2004), 29: 66-67.

Tablo 1.
Emir Beşteek ve Hond Sâre Evliliğinin Kaynaklardaki Kayıtları

Kaynaklar	Tarih	Yer	Damat	Gelin	Mehir	Nikâhı Kıyan	Olayın Şahitleri	Nikâha İtiraz ve Hindî'nin Rîsâlesi
Hindî (ö. 799/1397)	-	-	İleri gelen bir Emir	Sultan kızı	30.000 dinar	-	Kâdılkudâtlar	+
Tir-ablûsî (ö. 799/1397)	-	-	İleri gelen bir Emir	Sultan kızı	30.000 dinar	-	Kâdılkudâtlar	+
Makrîzî (ö. 845/1442)	27 Cemâziyelevvel 770	Kal' atülecbel'deki eyvân	Emir Beşteek	el-Melikü'l-Eşref II. Şaban b. Hüseyin'in <i>kızkardeşi</i> Hond Sâre	15.000 dinar & 400.000 dirhem Toplam: 20.000 dinar	Sirâceddin el-Hindî	Emirler & Kâdılkudâtlar	+
Aynî (ö. 855/1451)	27 Cemâziyelevvel 770	Büyük eyvân	Emir Beşteek	el-Melikü'l-Eşref II. Şaban b. Hüseyin'in <i>kerimesi/kızı</i>	15.000 dinar & 400.000 dirhem	-	Emirler & Kâdılar	-
İbn Tağrıberdî (ö. 874/1469)	27 Cemâziyelevvel 770	Eyvân	Emir Beşteek	el-Melikü'l-Eşref II. Şaban b. Hüseyin'in <i>kerimesi/kızı</i>	15.000 dinar & 400.000 dirhem	-	Emirler & Kâdılar	-
Malafî (ö. 920/1514)	Cemâziyelevvel 770	-	Emir Beşteek	el-Melikü'l-Eşref II. Şaban b. Hüseyin'in <i>kızkardeşi</i> Hond Sâre	20.000 dinar	Sirâceddin el-Hindî	-	+
İbn İyâs (ö. 930/1524)	27 Rabulâhîr 770 Cuma	Kal' atülecbel'deki eyvân	Emir Beşteek	el-Melikü'l-Eşref II. Şaban b. Hüseyin'in <i>kızkardeşi</i> Hond Sâre	15.000 Mısır dinarı	Sirâceddin el-Hindî	Emirler & Kâdılkudâtlar	+

Tartışma konusu edilen nikâhı, Hindî tarafından hakkında bir risale kaleme alacak kadar önemli kılan en önemli unsur elbette damat ile gelinin siyasi kimlikleridir. Damat, Memlûk emirlerinden Seyfeddin Beşteş¹⁵ b. Abdullah el-Ömerî'dir (ö. 771/1370). Sultan Eşref II. Şaban b. Hüseyin'in hâssa emirleri arasında yer alan ve ilk defa 769/1368 yılında Tablhâne emiri olan Beşteş, "re'sün-nevbe" ve "takdimetü elf" rütbelerine¹⁶ yükselmiştir. Kendisi Sultan Eşref'e nispetle "Beşteş el-Eşrefî" olarak da anılmaktadır.¹⁷ Tarih kitaplarında değerli, cesur ve cömert biri olarak anılan Beşteş el-Ömerî'den Sirâceddin el-Hindî de; zeki, dindar, fakih, zengin ve saygın bir kimse olarak bahsetmiştir.¹⁸ Beşteş el-Ömerî, 771/1370 yılının Şaban ayında Kahire'de vefat etmiştir.¹⁹ Bazı kaynaklarda 772/1371 yılının Şevval ayında vefat ettiği bilgisi de yer alır.²⁰

Yukarıda yer verdiğimiz tablodan anlaşıldığı üzere gelinin kim olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Hindî'nin kaleme aldığı risalenin müstensihî Tırablusu, Aynî ve İbn Tağrıberdî'ye göre gelin Sultan el-Eşref II. Şaban b. Hüseyin'in kızıdır. Veliyyüddin Efendi nüshasının sonunda yer alan kayda göre Hindî'ye ait olduğu anlaşılan ifadeler de bu yöndedir. Adları geçen yazarlar gelinin ismini zikretmemişlerdir. Makrizî, Malatî ve İbn İyâs'a göre ise gelin Sultan el-Eşref

15 "Beşteş" kelimesinin okunuşunu kodlayan İbn Tağrıberdî bu kelimenin "beş" ve "tek" kelimelerinden oluştuğunu ve anlamının "sadece beş" olduğunu kaydeder. Bk. İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü 'ş-şâfi*, 3: 372. Kendisi de Türk kökenli olan İbn Tağrıberdî'nin bu açıklamasına göre başta Makrizî'nin eseri olmak üzere bazı kaynaklarda geçen "Beştâk" şeklindeki yazılış yanlıştır.

16 "Takdimetü elf/Mukaddemü'l-elf" (Binbaşı), Memlûklerde en üst askeri rütbe olup Memlûk emirlerinin askeri hiyerarşide ulaşabildiği en üst makamdır. Bu rütbenin günümüzdeki karşılığı general olmalıdır. "Re'sü nevbe" görevi de önemli askeri rütbeler arasında olup bu görevin başındaki emir, sultan memlûklerinin genel kumandanlığını yürütür, yetiştirilmelerinden terfilerine kadar onların her şeyleriyle ilgilenir. Aynı zamanda bunlarla sultan arasındaki iletişimi de sağlar. Bk. Ebü'l-Abbas Şihabeddin Ahmed b. Ali b. Ahmed el-Kalkaşandî, *Şubhu'l-a'şâ fi şinâ'ati'l-inşâ'*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.), 4: 14, 18-19; Ayaz, Fâtih Yahya, *Memlûkler*, (İstanbul: İSAM Yay., 2022), s. 92, 103.

17 Cemâleddin Yûsuf b. Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, (Mısır: Vizâretü's-Sekâfe, Dârü'l-Kütüb, t.y.), 11: 147.

18 Hindî, *Risâle*, 11b; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü 'ş-şâfi*, 3: 373.

19 İbn Hacer Ahmed b. Ali el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 2: 10; Cemâleddin Yûsuf b. Tağrıberdî, *ed-Delîlü 'ş-şâfi 'ale'l-Menhelü 'ş-şâfi*, (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1998), 1: 192; *en-Nücümü'z-zâhire*, 11: 147; Malatî, *Neylü'l-emel*, 2: 14.

20 İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü 'ş-şâfi*, 3: 372.

II. Şaban b. Hüseyin'in kız kardeşi olup adı Hond²¹ Sâre'dir. Bir sonraki başlıkta konuyu Hanefî denklik öğretisi açısından değerlendiren göreceğimiz üzere aslında bu önemsiz bir ihtilaf değildir; gelinin, Sultan'ın kızı mı yoksa kız kardeşi mi olduğu hususu fikhî açıdan, daha açık bir ifadeyle bu evliliğe yapılan itirazın fikhî değeri açısından önemlidir.

Tarihî açıdan tam bu noktada karşımıza başka bir problem daha çıkmaktadır. Makrîzî eserinin bir başka yerinde, 4 Recep 769 (27 Şubat 1368) tarihinde Sultan II. Şaban b. Hüseyin'in kız kardeşi Hond Sare bnt. Hüseyin'in Atabek Emir Menglîboğa eş-Şemsî (ö. 774/1374) ile evlendiği bilgisine yer verir.²² Oysa yukarıda naklettiğimiz bilgilere göre Hond Sâre'nin Emir Beşteğ'le evlenmiş olması gerekmektedir. Bu yüzden bazı çağdaş Memlûk tarihçileri bu iki bilgiyi uzlaştırmayı denemiş ve şöyle demiştir: “Sultan el-Eşref Şaban b. Hüseyin'in kız kardeşi *Hond Sare* evvela 24 Şubat 1368'de Emir Menglîboğa eş-Şemsî ile ve sonrasında muhtemelen kocasının ölümü üzerine aynı yılın Eylül ayında Re'sü'n-nevbe Emir Beşteğ ile evlenmiştir.”²³ Ancak diğer tarihî verilerle karşılaştığımızda bu uzlaştırma denemesinin isabetli olmadığını anlıyoruz. Çünkü tarihî kaynaklarda geçtiğine göre Menglîboğa eş-Şemsî 774 Cemâziyelevvel tarihinde 50 küsur yaşında iken vefat etmiştir.²⁴ Oysa yukarıda yer verdiğimiz bilgilere göre Hond Sâre ile Beşteğ el-Ömerî'nin evliliği 27 Cemâziyelevvel 770 tarihinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Hond Sare'nin başından bu iki evliliğin geçmesi için tek ihtimal, 769/1368 yılında önce Menglîboğa ile evlendikten kısa bir süre sonra boşanması, ardından da 770/1369 yılında Beşteğ el-Ömerî ile evlenmiş olmasıdır. Ancak bir sonraki başlıkta ortaya koyacağımız üzere Emir Beşteğ'le evlendiği sırada Hond Sâre'nin henüz bülüğa ermediğini hesaba kattığımızda bu ihtimali -tamamen göz ardı etmemekle birlikte- bir miktar uzak buluyoruz. Çünkü bu durumda Hond Sâre'nin başından küçük yaşta iki evlilik geçmesi gerekecektir.

Hond Sare'nin evliliğiyle ilgili yukarıda dile getirdiğimiz problemi, tarihî kaynaklarda yer alan başka kayıtlar ışığında başka bir şekilde çözümlenmesi mümkün olduğunu düşünüyoruz. Birçok Memlûk tarihçisinin kaydettiğine göre, Sultan

21 Memlûkler döneminde kadınlar için en fazla kullanılan unvan olan “Hond” kelimesinin aslı “Hüdâvend” olup Farsça kökenlidir. Başlarda sadece meliklerin kullandığı bir unvan iken zamanla “seyyide” ve “emîre” anlamında anlamında sultanın zevcelerine (ve muhtemelen diğer üst düzey kadınlara) kullanılan bir saygı ifadesi olmuştur. Bk. Fatma Akkuş Yiğit, “Memlûk Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9, sy. 43 (Nisan 2016): 558.

22 Makrîzî, *es-Sülûk*, 4: 217.

23 Fatma Akkuş Yiğit, “Memlûk Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik Üzerine Bir İnceleme”, 563.

24 İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, 11: 124.

Berkuk'un²⁵ eşi Hond Hâcer, Menglîboğa'nın kızı olup annesi de Sultan el-Eşref II. Şaban b. Hüseyin'in kızı olan Hond Fâtımâ'dır.²⁶ Buna göre Menglîboğa ile evlenen kişi Sultan el-Eşref'in -kız kardeşi değil- kızıdır ve adı da -Sâre değil- Fâtımâ'dır.²⁷ Hond Sare'nin bu evlilikte adının geçmesi gibi bir karışıklığa neden olan şey de Menglîboğa'nın Hond Sâre isminde bir kızının bulunması olabilir. Nitekim bazı kayıtlarda Menglîboğa'nın bu isimdeki bir kızıyla Sultan el-Eşref'in evlendiği geçer.²⁸ Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Sultan el-Eşref'in ayrıca Hond Sâre isminde bir de kız kardeşi vardır²⁹ ki o da Emir Beşteğ'le evlenmiştir. Bize göre Memlûk tarih kayıtlarındaki karışıklık bu şekilde çözülebilir.

Damat ve gelinin bu önemli kimlikleri, onların evliliklerine yöneltilen fikhî itirazı daha da dikkate değer hale getirmiştir. Bu yüzden de nikâhlarını kıyan Kâdîlkudât Sirâceddin el-Hindî, konuyla ilgili bir risale kaleme alarak bu itirazın fikhî açıdan geçersiz olduğunu detaylıca ortaya koyma gereği duymuştur. Hindî'nin bu konuda gösterdiği hassasiyetin muhtemel nedeni, damadın önemli askeri rütbelere sahip bir Memlûk emiri, gelinin de Sultan'ın kız kardeşi olmasıdır. Hindî'nin konuyla ilgili değerlendirmelerine geçmeden önce bu iki önemli ismin evliliğine yapılan itirazın ne olduğunu ve fikhî açıdan ne ifade ettiğini ortaya koymaya çalışacağız.

2. Denklik İtirazının Hanefî Doktrin Açısından Mahiyeti ve Değeri

Hanefî mezhebinde erkeğin evleneceği kadına; soy, ataların Müslüman olması, hürriyet, mal, meslek ve haseb (asâlet/üstün kişisel nitelikler) konularında denk olması şart koşulmaktadır.³⁰ Ancak bu konulardaki denkliğin hangi derecede

25 Memlûk sultanı (1382-1389, 1390-1399).

26 Bk. Makrizî, *es-Sülûk*, 7: 220; İbn Hacer Ahmed b. Ali el-Askalânî, *İnbâ'ü'l-ğumr bi-ebnâ 'i'l-umr*; nşr. Hasan Habeşi, (Mısır: el-Meclisü'l-A 'lâ, Lecnetü İhyâ'i't-Türâsi'l-İslâmî, 1389/1969), 3: 452; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü 'z-zâhire*, 15: 169; Malatî, *Neylü'l-emel*, 4: 279.

27 Sultan el-Eşref'in kız kardeşi ile Emir Beşteğ'in evliliğine yöneltilen denklik itirazının neden fikhî olarak Sultan'ın kızı ile Menglîboğa'nın evliliğine yöneltilmediği gibi akla gelebilecek muhtemel bir sorunun cevabı şudur: Menglîboğa'nın evliliğinde gelin Sultan'ın kızı olduğundan İslam hukukuna göre yaşı küçük bile olsa babasının onun üzerinde tam bir velayet hakkı vardır; kendisini dengi olsun olmasın bir başkasıyla evlendirme yetkisine sahiptir. İleride değineceğimiz üzere Emir Beşteğ'in evliliğinde küçük yaştaki gelin Sultan'ın -bizim tercihimize göre- kız kardeşi olduğu için üzerindeki velayeti dengi biriyle evlendirme şartıyla sınırlıdır.

28 Zeynüddin Abdurrahim b. el-Hüseyin el-İrâkî, *ez-Zeyl 'alâ Zeyli'l-İber*; nşr. Ahmed Abdüssettar, (Mısır: Dârü'z-zehâir, 1440/2019), 2: 425.

29 Bir sonraki başlıkta ortaya koyacağım fikhî gerekçelerden dolayı Emir Beşteğ'le evlenen Hond Sâre'nin, Sultan Eşref II. Şaban b. Hüseyin'in kızı değil kız kardeşi olduğu görüşünü tercih ediyoruz.

30 Hindî, *Risâle*, 3b. Ayrıca bk. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3: 84-99.

şart koşulduğu hususunda mezhepte iki farklı görüş vardır. Birinci görüşe göre denklik şartı *lüzûm* şartıdır; dengi olmayan bir erkekle velisinin rızası olmadan evlenen kadının nikâhı *lâzım* (bağlayıcı) değildir. Dolayısıyla velisinin itiraz etmesi durumunda nikâh geçersiz, rıza göstermesi durumunda ise geçerli ve bağlayıcı olur. İkinci görüşe göre ise denklik *in 'ikâd* şartıdır; dengi olmayan bir erkekle velisinin rızası olmadan evlenen kadının nikâhı *bâtıl* (yok hükmünde) olur, sonradan velinin rıza göstermesi de nikâhı geçerli kılmaz.

Denkliğin *lüzûm* şartı olduğu şeklindeki birinci görüş zâhirî'r-rivâye'ye aittir.³¹ Bu nedenle örneğin ünlü Hanefî hukukçusu Kâsânî (ö. 587/1191), denkliğe “nikâhın lüzûm şartları” arasında yer vermiştir.³² Denkliğin *in 'ikâd* şartı olduğu görüşü ise Hasan b. Ziyâd'ın (ö. 204/819) -öyle görünüyor ki “Ebû Hanîfe'den” (ö. 150/767)- rivayet ettiği bir görüştür.³³ Hasan b. Ziyâd'ın bu rivayeti, ihtiyata daha yakın olduğu gerekçesiyle Serahsî (ö. 483/1090 [?]) tarafından tercih edilmiş ve özellikle de geç dönem Hanefî alimlerin benimsenerek *müftâ bih* görüş haline gelmiştir.³⁴ Ancak her iki görüşün ortak noktası şudur ki velinin rızasının bulunduğu durumlarda denklik şartı düşer ve dengi olmayan biriyle evlenen kadının nikâhı hukuken geçerli ve bağlayıcı (*mün 'akid* ve *lâzım*) olur. Daha açık bir ifadeyle, böyle bir nikâh bütün hukuki sonuçlarını doğuracak şekilde bozulamayacak şekilde kurulmuş olur ve bağlayıcı olduğu için de bozulamaz.³⁵

Velinin rızasının bulunduğu yerde denklik şartının düşmesi hükmünden dolayı, Hindî'nin risalesinin yazım sebebini teşkil eden “denklik şartının bulunmaması nedeniyle Emir Beştekin ile Hond Sâre'nin nikâhlarının geçerli olmadığı” şeklindeki itiraz Hanefî doktrin açısından ilk bakışta problemlidir. Zira bu evlilikte Hond Sâre'nin velisi olan abisi Sultan el-Eşref II. Şaban b. Hüseyin'in rızasının bulunduğu hususu, olayla ilgili bütün kayıtlarda geçmektedir. Nitekim bu kayıtlara göre Hond Sâre'yi Emir Beştekin'e eş olarak veren zaten Sultan II. Şaban b. Hüseyin'in kendisidir. Babaları olan Hüseyin b. Muhammed b. Kalavun da 764/1362 tarihinde

31 Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Aşl*, nşr. Mehmet Boynukalın, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012) 10: 206; Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, t.y.), 5: 23; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3: 84.

32 'Alâüddin Ebu Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi' u ş-şanâi 'fi tertibi ş-şerâi'*, (Mısır: Matbaatü Şirketi'l-Matbû'âti'l-İlmiyye, Matba'atü'l-Cemâliyye, 1327-8), 2: 317.

33 Burhâneddin Mahmud b. Ahmed el-Buhârî, *el-Muhtâr 'l-Burhânî*, nşr. Abdülkerim Sâmi el-Cündî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004), 3: 24. Serahsî, Hasan b. Ziyâd'ın rivayetine göre velisinin izni olmadan dengi olmayan biriyle evlenen kadının nikâhı hakkında “aslı itibarıyla sahih değildir” ifadesini kullanmıştır ki bu da denkliğin *in 'ikâd* şartı olmasıyla aynı anlama gelir. Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 5: 13.

34 Serahsî, *el-Mebsût*, 5: 13; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3: 84.

35 Serahsî, *el-Mebsût*, 5: 23.

vefat etmiş olduğundan³⁶ nikâhın gerçekleştiği tarihte (770/1379) Hond Sâre'nin velisi, abisi Sultan II. Şaban b. Hüseyin olmaktadır. Bu durumda Emir Beşteek, Hond Sâre'nin dengi olmasa bile bu nikâhta gelinin velisinin rızası bulunduğu için ne *in 'ikâd* ne de *lüzûm* açısından bir problem bulunmaktadır. Peki bu durumda bu evliliğe karşı çıkanlar niçin onun fikhî açıdan geçersiz olduğunu düşünüp de itirazda bulunmuşlardır? Dahası Hindî bu “fikhî açıdan temelsiz ve geçersiz” itirazı niçin ciddiye alıp bir risâle hacminde cevaplama ihtiyacı duymuştur? Gerek itirazın gerekse Hindî'nin cevabının anlaşılabilmesi için bu sorunun yanıtlanması gerekmektedir.

Hindî risalesinin telif sebebini teşkil eden itirazın ne olduğunu eserinde belirtmediği için ilgili itirazın “tam olarak ne olduğu” hususunu, başka bir ifadeyle bu nikâha “hangi fikhî hükme aykırı olduğu” gerekçesiyle itiraz edildiği konusunu onun kaleminden doğrudan öğrenme şansına sahip değiliz. Ancak risalesinin içerisinde Hindî'nin bir problem olarak gündeme getirip cevapladığı fikhî bir mesele, bu konudaki itirazın “tam olarak ne olduğu” ve “hangi fikhî norma dayandığı” konusunda güçlü bir tahminde bulunmamıza olanak tanımaktadır. Buna göre “baba ve dede dışındaki veliler küçük kızı ancak dengi olan biriyle evlendirebilirler. Dengi olmayan biriyle evlendirmeleri durumunda bu nikâh geçerli olmaz. Küçük kız büluğa erdikten sonra nikâha onay verse de hüküm değişmez. Çünkü akdin kuruluşu esnasında onaylama yetkisine sahip kanuni bir temsilci yoktur.” Hindî, Hanefî fikhındaki bu hüküm hakkında onun, “evlilikle ilgili utanç verici bir durumun oluşmasına engel olacak niteliklere sahip olmayan damatlar ile kadınlara denk olmadıkları için kendileriyle yapılan evliliklerde utanç verici bir durumun oluştuğu -Türkler dışındaki- başka milletler hakkında geçerli olduğu” yorumunu yapar.³⁷

Hindî'nin bu meseleyi gündeme getirip yorumlama ihtiyacı duymasının bize göre tek bir anlamı olabilir, o da “Emir Beşteek'le evlenen Hond Sâre'nin, Sultan II. Şaban b. Hüseyin'in *kız kardeşi* olması³⁸ ve bu evliliğin Hond Sâre *henüz büluğa ermeden* gerçekleşmesi”dir. Çünkü sadece bu durumda evliliğe yapılan “denklik bulunmadığı için geçersiz olduğu” itirazı fikhî açıdan anlamlı olmaktadır. Nitekim Hanefî mezhebinde henüz büluğa ermemiş kişilerin baba ve dede dışında, kardeş-amca gibi kimselerce evlendirilmesi durumunda denkliğin sağlanması, nikâhın “geçerlilik (cevaz ve nefâz) şartı” kabul edilmiştir.³⁹ Bu yüzden de birçok Hanefî

36 Bk. İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü 'ş-şâfi*, 5: 168.

37 Hindî, *Risâle*, 11b.

38 Bu yüzden de bir önceki başlıkta yer verdiğimiz Makrizî, Malatî ve İbn İyâs tarafından kaydedilen “Hond Sâre'nin Sultan Eşref II. Şaban'ın kızı değil, kız kardeşi olduğu” bilgisinin doğru olduğunu düşünüyoruz.

39 Bk. Kâsânî, *Bedâi 'u 'ş-şanâi*, 2: 310.

kaynakta, baba-dede dışındaki velileri tarafından dengi olmayan kişilerle evlendirilen küçüklerin nikâhlarının “geçersiz” olduğu ve küçüklerin bulûğa erdikten sonra isteseler bile bu nikâhı onaylayamayacakları açıkça ifade edilmiştir.⁴⁰ Dolayısıyla Emir Beşteğ’le Hond Sâre’nin evliliğine yapılan denklik itirazının “Hanefî denklik doktrini açısından” aslında güçlü bir itiraz olduğu ortaya çıkmaktadır. Zaten bu yüzden Hindî, ilgili itirazı ciddiye alıp bir risâle hacminde cevaplandırma ihtiyacı duymuştur.

Cevaplanması gereken bir diğer soru da Emir Beşteğ’in hangi konuda Hond Sâre’ye denk görülmediğidir. Başka bir ifadeyle, sahip olduğu rütbe ve sosyo-ekonomik statüye rağmen Emir Beşteğ’in Hond Sâre’den neyi eksikti? Konuyla ilgili itirazların iki noktada toplandığını görüyoruz:

1. Emir’in kendi geçmişinde kölelik bulunması ve sonradan azat edilmesi, buna karşın gelinin kendisinin aslen hür olması.⁴¹ Tırablusî, Makrizî, Malatî ve İbn İyâs’ın yer verdikleri itiraz gerekçesi budur.⁴² Kefâet risalesinin Veliyyüddin (No: 3288) nüshasında bulunan ve kullanılan ifadelerden Hindî’ye ait olduğu anlaşılan kayda göre de mevzubahis evliliğe yapılan itirazın “temel sebebi” budur.⁴³ Ayrıca bu temel itiraz noktasını Hindî’nin risalesinin muhtevâsından da tespit edebiliyoruz.⁴⁴

2. Emir’in kendisinin Müslüman, babasının gayrimüslim olması, buna karşın gelinin atalarının (baba ve dedesi) Müslüman olması. İlkinde göre daha tali bir itiraz

40 Bk. Fahreddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd Kâdihân, *Fetâvâ Kâdihân*, (Bulak: Matbaatü’l-Kübra’l-Emiriyye, 1310), 1: 354; Buhârî, *el-Muhtâ’l-Burhânî*, 3: 25; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-şanâi’*, 2: 318; Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Bezzâzî, *el-Fetâvâ’l-Bezzâziyye*, nşr. Sâlim Mustafa el-Bedrî, (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2009), 1: 110; Abdurrahman Şeyhîzâde, *Mecma’u’l-enhur fî şerhi Mülteka’l-ebhur*, (Beyrut: Dârü’t-Tibâtî’l-Âmira, 1328), 1: 345; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 3: 68 vd.

41 Hond Sâre’nin babası el-Melikü’l-Eşref II. Şaban b. Hüseyin ve dedesi Hüseyin b. Muhammed b. Kalavun’un hürriyetlerini sonradan elde ettiklerine dair kaynaklarda bir bilgiye rastlamadık. Ancak dedesinin dedesi olan Sultan Kalavun’un (ö. 689/1290) geçmişinde kölelik bulunduğu ve hürriyetini sonradan elde ettiği hususu bilinmektedir. Bk. İsmail Yiğit, “Kalavun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2001) 24: 227. Bu durum Hond Sâre’nin Emir Beşteğ’le evliliğinde gündeme gelen denklik itirazı açısından bir problem teşkil etmemektedir. Çünkü geçmişlerinde kölelik bulunduğunu tespit edemediğimiz babası ve dedesinin hürriyetlerini sonradan elde ettiklerini bile farz etmiş olsak en azından Hond Sâre’nin kendisinin hür bir kimse olduğu ve damat Emir Beşteğ’in bizzat kendisinin geçmişinde kölelik bulunduğu hususu kesindir. Bu da söz konusu itirazı fikhî açıdan mümkün kılmaktadır.

42 Hindî, *Risâle*, 12a; Makrizî, *es-Sülûk*, 4: 326; Malatî, *Neylü’l-emel*, 1: 423; İbn İyâs, *Bedâ’i’u’z-zühûr*, s. 82-83.

43 Hindî, *Risâle*, 12a.

44 Bk. Hindî, *Risâle*, 9b, 10b, 11a.

sebebi olduğu anlaşılan ve tarihî kaynaklarda yer verilmeyen bu itiraz noktasını sadece Hindî'nin risalesinin içeriğinden anlayabiliyoruz.⁴⁵

Özetleyecek olursak, geçmişinde kölelik bulunan ve babası Müslüman olmayan bir emirin, kendisi hür ve soyu da Müslüman kişilerden oluşan sultanın kız kardeşiyle kıyılan nikâhının, damadın geline denk olmadığı gerekçesiyle Hanefî mezhebine göre geçersiz olduğu iddia edilmiştir. Daha evvel değindiğimiz üzere kimliği bilinmeyen bu iddia sahiplerine göre burada nikâhı geçersiz kılan husus, kızın küçük yaşta babası-dedesi dışında biri (abisi) tarafından dengi olmayan biriyle evlendirilmiş olmasıdır. Hindî, nikâhın kıyılmasından yaklaşık bir ay sonra, fıkıh ilmiyle iştigal eden kimseler olduklarını ifade ettiği bu kimselerin (*mütefakkihe*) itirazlarından haberdar olmuştur.⁴⁶ Bunun üzerine ilgili itirazın fikhî açıdan haklı olmadığını ve emirle sultanın kız kardeşinin nikâhlarının Hanefî mezhebine göre de geçerli olduğunu ortaya koymak üzere *Risâle fi mes'eleli'l-kefâ'e* isimli risaleyi kaleme almıştır. Risalenin tertip ve düzeninden, konuyu işleyiş biçiminden, dil ve üslup özelliklerinden hareketle oldukça hızlı bir şekilde kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Bunun temel sebebi de muhtemelen konunun taşıdığı hassasiyettir. Emirın nikâhını bizzat kıyan kişi olan ve o sırada kâdılkudâtlık makamında bulunan Hindî, itiraza hızlıca kapsamlı bir cevap vermiş ve daha da önemlisi bu vesileyle Hanefî denklik öğretisine yeni ve farklı bir yorum getirmiştir. Bir sonraki başlıkta Hindî'nin bu cevabını ve Hanefî denklik öğretisine getirdiği yorumunu inceleyeceğiz.

3. Hindî'nin Hanefî Denklik Öğretisine Getirdiği Yorum

Sirâceddin el-Hindî, Hanefî denklik öğretisi açısından Emir Beştek'in evliliğine yapılan itiraza temelde üç farklı cevapla karşılık vermiştir. Bu üç cevap konuyla ilgili üç farklı kabul üzerine kuruludur:

1. Emir Beştek'in bir zamanlar köle olduğu ve hürriyetini sonradan kazandığı şeklindeki kabul.
2. Memlüklerin hukuki olarak hiçbir zaman köle statüsünde olmadığı şeklindeki kabul.
3. Memlükler aslen köle olsa da Emir Beştek'in geçmişinde kölelik bulunmadığı şeklindeki kabul.

Hindî son iki kabul üzerine kurulu olan cevaplarına risalesinin sonunda yer vermiştir. O detaylı cevap ve çözümünü daha çok Emir Beştek'in geçmişte köle

45 Bk. Hindî, *Risâle*, 6b, 7a, 12a.

46 Bk. Malatî, *Neylü'l-emel*, 1: 423.

olduğu ve hürriyetini sonradan kazandığı şeklindeki ilk kabul üzerine kurmuştur. Bu durum, Hindî'nin kişisel kanaatinin aksine, memlûklerin ve dolayısıyla Emir Beşteğ'in aslen köle olduğu kabulünün Mısır-Memlûk toplumunun genel kanaatini temsil ediyor olmasıyla açıklanabilir. Hindî'nin ilk kabul üzerine kurguladığı cevabı hayli detaylı olduğu için öncelikle son iki kabul ile ilgili cevabına, daha sonra da Emir Beşteğ'in bir zamanlar köle olduğunu esas alan cevabına yer vereceğiz.

Hindî, aslında memlûklerin İslam hukuku açısından köle statüsünde olduklarını kabul etmez. Nitekim o, İslam hukukuna göre köleliğin tek bir durumda sabit olacağını söyler. O da darülharp statüsündeki yabancı bir ülkeyle savaşan Müslümanların ele geçirdikleri esirlerin devlet başkanı tarafından, “öldürülmeyip köleleştirilmesine karar verilmesi” durumudur. Hindî, Moğol istilasıyla birlikte Türklerin İslam coğrafyasındaki ülkelerinin tamamına sahip olduğunu ifade eder ve o zamandan, tartışmalı nikâhın gerçekleştiği zamana kadar Müslümanların, Türklerin ne memleketlerini ne de kendilerini ele geçirebildiklerini ifade eder. Böyle olunca da Türkler, yani memlûkler, Hindî'ye göre hukuki açıdan hiçbir zaman köle olmamışlardır. Onların köleleştirilmeleri, bazı tüccarların Türk memleketlerine gidip çeşitli hilelerle onları anne babalarından satın almaları ve İslam memleketlerine köle olarak getirmeleri şeklinde gerçekleşmiştir. Hindî, Türklerin köleleştirilmelerindeki bu hukuksuzluğun Hanefî literatürde de dikkate alındığına dikkat çeker ve buna ilgili literatürde yer alan “Türk cariyelerle ilişki öncesinde ihtiyaten nikâh kısılması gerektiği” hükmünü referans verir.⁴⁷

Hindî, memlûklerin aslen köle olduklarının kabul edilmesi halinde dahi damat (Emir Beşteğ) için kölelik durumunun geçerli olmadığını iddia eder. Hindî bu iddiasını güvenilir kişilerce kendisine verilen bir bilgiye dayandırır. Bu bilgiye göre damadın babası da babasının babası da Müslümandır. Aynı şekilde annesi de aslen hürdür. Hür ebeveynden doğan bir çocuk da hür olur. Dolayısıyla bu evlilikte damat geline hürriyet noktasında denktir.⁴⁸

Hindî bu bilgiyi kendisine verenlerin güvenilir kimseler olduklarını söylemekle yetinmiş ve isimlerini zikretmemiştir. Tarih kitaplarında Emir Beşteğ'in babasının ismi çoğu kez verilmez. Babasının ismini Abdullah olarak veren İbn Tağrıberdî'nin bu kaydından hareketle en azından babasının Müslüman olduğunu söylemek

47 Hindî, *Risâle*, 10b-11a. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Mustafa Ateş, “Hanefî Mezhebinde Nikâh-ı Tenezzühî ve Osmanlı Uygulaması”, *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4, sy. 2 (Aralık 2021): 298-311.

48 Hindî, *Risâle*, 12a.

mümkünse de⁴⁹ buradan hareketle onun babasının bilinmediğine işaret edilmiş olması da muhtemeldir. Nitekim Sehâvî'nin (ö. 902/1497) kaydettiğine göre, “Abdullah” ismi çoğu kez ismi bilinmeyen kimseler için kullanılmaktadır.⁵⁰ Bu yüzden babasının isminin “Abdullah” olarak kaydedilmiş olması Emir Beşteğ'in babasının kim olduğunun bilinmediğinin bir göstergesi olarak da kabul edilebilir. Netice itibariyle Hindî'nin kimliği bilinmeyen kimselerden naklettiği bu bilgiyi teyit etme imkânına sahip değiliz.

Hindî, Hanefî denklik öğretisine getirdiği yenilikçi yorumunu, Emir Beşteğ'in bir zamanlar köle olduğu ve hürriyetini sonradan kazandığı kabulü üzerine kurmuştur. Nitekim memlûklerin tamamı hakkında genel kanaat de bu yöndedir. Risalesinin giriş kısmında ifade ettiğine göre Hindî, aynı zamanda risalenin planını da oluşturan şu beş sorunun cevabını aramaktadır:

1. Denklik konusu nikâhta dikkate alınır mı?

2. Dikkate alınması halinde denklik, din/Allah hakkı mı yoksa veliler ile zevcenin hakkı mıdır?

3. Velilerin hakkı olması durumunda illeti aklen kavranabilir (*ma'kületü'l-mânâ*) hükümlerden mi yoksa taabbudî hükümlerden midir?

4. İleti aklen kavranabilir hükümlerdense, sebepleriyle birlikte varlığını devam ettiren hükümlerden mi, yoksa zamana, âdete ve memleketlere göre değişebilen hükümlerden midir?

5. Değişebilen hükümlerdense, kişide bulunmayan bazı denklik unsurlarının yerine başka üstün niteliklerin geçip onları telafi etmesi söz konusu olur mu?

Risalenin ilk başlığında İslam hukukçularının nikâhta denklik konusundaki görüşlerini ve dayandıkları delilleri inceleyen Hindî, diğer dört başlığı ise bir bütün olarak Hanefî denklik doktrinine getirdiği yoruma tahsis etmiştir. Hindî, 2., 3., ve 4. başlıklarda konuyu hem usûlî hem de fikhî açıdan teorik olarak incelerken, nihai değerlendirmesini ise 5. başlıkta yapmıştır.

3.1. İslam Hukukçularının Nikâhta Denklik Konusundaki Görüş ve Dayanakları

Hindî risalesinin başında İslam hukukçularının nikâhta denklik şartıyla ilgili görüşlerini ve bu konudaki dayanaklarını serdetmiştir. Konunun ilim ehli arasında

49 Bk. İbn Tağrîberdî, *ed-Delilü's-şâfi*, 1: 192; *en-Nücümü'z-zâhire*, 11: 147; *el-Menhelü's-şâfi*, 3: 372.

50 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 3: 74.

ihtilafı olduğu özellikle vurgulayan Hindî, ilk olarak nikâhta denkliği şart koşmayan sahabe, tâbiîn ve müctehid imamların isimlerine, başta İbnü'l-Münzir'in *el-İşrâf*'ı olmak üzere çeşitli kaynaklardan derleyerek yer vermiştir. Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin cumhuruna ait olduğunu belirttiği “nikâhta denkliğin şart olduğu” görüşüne kısaca değinen Hindî, sonrasında sırasıyla tarafların naklî ve aklî delillerine değinmiş ve bunları değerlendirmiştir.⁵¹

Hindî çeşitli kaynaklara referansla, sahabeden Hz. Ömer (ö. 23/644), İbn Mesud (ö. 32/652-53); tâbiînden Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), İbn Sîrîn (ö. 110/729), İbn Avn (ö. 151/768) ve müctehid imamlardan İmam Mâlik'in (ö. 179/795), bir kavlinde Şâfiî'nin (ö. 204/820), bir rivayette Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855), Kûfeli fakihlerden Süfyân-ı Sevrî'nin (ö. 161/778), Hanefîlerden Kerhî (ö. 340/952) ve Cessâs'ın (ö. 370/981) nikâhta denkliği şart koşmayan isimler arasında yer aldığı söyler. Ayrıca o, Hanbelî İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) *Muğni*'sine atıfla bu görüşün ilim ehlinin çoğuna ve ehl-i reye ait olduğunu nakleder. Nikâhta denkliğin şart olduğu görüşünün ise Hanefîlerin cumhurunun ve Şâfiîlerin görüşü olduğunu kaydeder.⁵²

Burada Hindî'nin özellikle üzerinde durduğu iki nokta vardır. Bunlardan ilki, konunun ittifakla sabit meselelerden olmadığı ve ilim ehli arasında iki farklı görüş bulunduğu hususudur. İkincisi ise Hindî'ye göre nikâhta denkliğin şart olmadığı görüşünün Ebû Hanîfe'den de nakledilen bir görüş olduğudur. Hindî, bu hususlardan ilkinde haklıdır; nikâhta denkliğin şart olduğu hususu sahabe tabakasından müctehid imamlara kadar ilim ehli arasında ihtilaflıdır ve bu yüzden de İctihada açık bir mesele olarak kabul edilmektedir.

Hindî, nikâhta denkliğin şart olmadığı şeklinde Ebû Hanîfe'den gelen bir naklin varlığına ise aşağıdaki gerekçelerle ulaşmıştır:

1. İbn Kudâme'nin bu görüşü ehl-i reye nispet etmesi.⁵³

2. Ebû Hanîfe'den nakledilen “dokumacı ve hacamatçı haricinde insanların birbirlerine denk olduğu” görüşü. Hindî, aynı zamanda bir hadisin lafzı olduğunu

51 Hindî, *Risâle*, 1b-5a.

52 Bk. Hindî, *Risâle*, 2b.

53 Muvaffâkuddin Ebu Muhammed 'Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Muğni*, nşr. Abdullah b. el-Muhsin et-Türkî, 'Abdülfehtah Muhammed el-Hulvi, (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1317/1997), 9: 388.

ifade ettiği⁵⁴ bu görüşü, Abdullah b. Mübârek'in (ö. 181/797) Ebû Hanîfe'den naklettiği denklik tanımıyla da desteklemiştir: “Denk kişi, mevaliden olup da dokumacı ya da hacamatçı olmayan ve ayrıca fasık Araplardan da olmayan kişidir”.⁵⁵

3. Ebû Hanîfe ve ashabına muhalefet ettikleri bilinmeyen Irak meşâyihinin nikâhta denkliği itibara almamaları ve onların bu tercihinin Ebû Hanîfe'den bu yönde bir rivayetin varlığını bildiklerini göstermesi.⁵⁶

Öncelikle şunu söyleyebiliriz ki bir Hanbelî fakihî olan İbn Kudâme'nin nikâhta denkliğin şart olmadığı görüşünü ehl-i reyden/Hanefilerden nakletmesinin ilmî bir değeri yoktur. Nitekim bir mezhebin görüşünü o mezhebe ait eserlerden nakletmek esastır. Nitekim muhalif mezhebe ait eserlerde başka mezheplere ait çok sayıda yanlış naklin bulunduğu bilinen bir husustur.

Ebû Hanîfe'den nakledilen ve dokumacı ile hacamatçı dışındaki insanların birbirine denk olduğu görüşü ise Hanefî gelenekte mesleki denklik bağlamında yorumlanmış olup genel bir denklik ölçüsü olarak kabul edilmemiştir.⁵⁷ Nitekim Hindî bu yorumu Serahsî'den nakletmiş ve Abdullah b. Mübârek'in Ebû Hanîfe'den rivayet ettiği denklik tanımının bu yorumu zayıf kıldığını ifade etmiştir.⁵⁸ Ancak dokumacı ve hacamatçıların diğer insanlara denk olmadığı şeklindeki rivayetler sadece Mâverâünnehir'de değil Irak'ta da aynı şekilde mesleki denklik bağlamında anlaşılmıştır. Örneğin Cessâs, Ebû Yûsuf'tan (ö. 182/798) gelen benzer bir rivayeti “meslek ve zanaatta denklik ölçüsü” olarak yorumlamıştır.⁵⁹ Dolayısıyla bu yorumun Hanefî gelenekte genel kabul görmüş güçlü bir yorum olduğunu söyleyebiliriz.

Son olarak, Hanefî gelenekte nikâhta denkliğin şart olmadığı şeklinde Ebû Hanîfe'den gelen bir rivayet bilinmemektedir. Nitekim Hindî'nin kendisi de konuyla ilgili açık bir rivayete yer vermemiştir. Kerhî'nin konuyla ilgili görüşü, öğrencisi

54 Bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. 'Abdullah b. 'Abdülmuhsin et-Türkî, (Kahire: Merkezü Hecer, 1432/2011), 14: 169; *es-Sünenü'ş-şagîr*, nşr. 'Abdülmuhî Emin Kal'acı, (Karaçi: Câmîati'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1410/1989), 3: 31.

55 Ebu Ya'kub Yûsuf b. 'Ali el-Cürcânî, *Hiżânetü'l-ekmel*, nşr. Ahmed Halil İbrahim, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1436/2015), 1: 468; Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Kitâbü'n-nevâzil*, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye, nr. 2067, 201b; Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim b. Enûş el-Buhârî el-Hasîrî, *el-Hâvî fi'l-fetâvâ*, Köprülü Ktp., Fazıl Ahmet Paşa, nr. 549, 85a.

56 Bk. Hindî, *Risâle*, 1b.

57 Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 5: 25.

58 Hindî, *Risâle*, 2a.

59 Bk. Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî el-Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*, nşr. Sâid Bekdaş, (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Dâru's-Sirâc, 1431/2010), 4: 254.

Cessâs'ın da ifade ettiği üzere “kişisel bir tercih olup kurucu imamların görüşüne aykırıdır”.⁶⁰ Hindî'nin Mevsilî'ye (ö. 683/1284) referansla Cessâs'tan naklettiği ve nikâhta denkliğin şart olmadığı şeklindeki görüş ise bizzat onun kendi eserindeki ifadelerine aykırıdır.⁶¹ Yine Hindî'nin ima ettiği gibi, denkliğin şart olduğu görüşü, Hanefîler arasında sadece Mâverâünnehir meşâyihî tarafından nakledilen bir görüş olmayıp⁶² bizzat mezhebin kurucu metinlerinde yer alan görüştür.⁶³ Hatta Irak meşâyihinden Kudûrî (ö. 428/1037), denkliğin nikâhta muteber olduğu hususunda kurucu imamlar arasında ihtilaf bulunmadığını ifade eder.⁶⁴ Bütün bunlar, Hindî'nin nikâhta denkliğin şart olmadığı şeklinde Hanefî mezhebine nispet ettiği görüşün doğru olmadığını göstermektedir.

Konuyla ilgili görüşlere değindikten sonra Hindî tarafların nakli ve akli delillerine yer verir. Öncelikle denkliğin şart olmadığını savunanların delillerine yer veren Hindî, burada üç ayet (en-Nisa 4/3, en-Nisa 4/24, en-Nur 24/32), dört merfu ve beş mevkuf hadise yer vermiştir.⁶⁵ Buna göre evliliğin mübah; bekar, köle ve cariyeleri evlendirmenin de mendup olduğunun ifade edildiği ilgili üç ayette lafızlar mutlak gelmiş ve denklik şartı koşulmamıştır. Bu noktada Hindî, “denklik şart olsaydı bunların yaş-kuru her şeyin beyan edildiği Kur'ân-ı Kerim'de ya da beyan görevi kendisine verilmiş olan Hz. Peygamberin beyan etmiş olması gerektiğini” söyler!

Hindî, yer verdiği dört merfu hadiste Hz. Peygamber'in ya genel ya da somut olarak salih kimselerle evliliği teşvik ettiğine ve dini-ahlâkî yeterlik dışında evlilik için başka bir şart koşmadığına dikkat çeker. Aynı şekilde sahabe uygulamaları da Hindî'ye göre denkliğin şart olmadığını göstermektedir. Nitekim bu uygulamalarda birçok sahabi; kızlarını, kız kardeşlerini ve yeğenlerini Arap ve Kureyş'ten olmayan kimselerle evlendirmiş ya da evlendirmek istemiştir. İbni Mesud'un “Allah için, kırmızı tenli bir Romalı ya da esmer bir Habeşli bile olsa yalnızca Müslüman biriyle evlen!”⁶⁶ sözü de tek geçerli denklik unsurunun İslam olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁷

60 Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*, 4: 255.

61 Bk. Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*, 4: 251-255.

62 Hindî, *Risâle*, 2b.

63 Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 1: 180, 204-209; *el-Câmi'u's-Şağîr*; (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1406/1985.), s. 101.

64 Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî el-Kudûrî, *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*, Süleymaniye Ktp., Damat İbrahim, nr. 563, 134b.

65 Hindî, *Risâle*, 2b.

66 Said b. Mansur, *Sünen*, 1: 188.

67 Konuyla nakli deliller ve hadislerin tahrirleri için bk. Hindî, *Risâle*, 2a-3a.

Hindî, nikâhta denkliğin şart olmadığına aklî delil olarak da nikâhın kısasa kıyas edilmesini getirir. Buna göre, öldürdüğü düşük konumlu ve cahil kişiden dolayı soylu ve eğitilmiş bir katile kısas uygulanmaktadır. Bu da Müslümanların kanlarının eşit olduğu, yaratılıştan gelen soyluluk gibi birtakım üstünlüklerin bu konuda dikkate alınmadığı anlamına gelir. Dolayısıyla can konusunda dikkate alınmayan bu üstünlük unsurlarının nikâhta hiç dikkate alınmaması gerekir.⁶⁸

Nikâhta denkliğin şart olduğunu savunanların dayandıkları üç merfu, bir de mevkuף hadis metnine yer veren Hindî, bu hadisleri kısaca tahrîc etmiş ve muhaddislerin cerh yorumlarına yer vermiştir.⁶⁹ Tespitlerimize göre Hindî, muhaddislere ait bu yorumların tamamını isim vermeksizin Zeyla'î'nin (ö. 762/1360) *Naşbü'r-râye*'sinden aktarmış ve bunlara istinaden ilgili hadislerin zayıf olduğunu, bu yüzden de denklik şartı konusunda mesnet teşkil etmeyeceklerini iddia etmiştir.⁷⁰ Yine Hindî, denkliğin şart olduğunu gösteren hadislerin hiçbirinin sahih olmadığını, sahih kabul edilecek olsalar bile âhâd haberler oldukları için evliliğin mutlak olarak mübah kılındığını ifade eden en-Nisa 4/3, en-Nisa 4/24 ve en-Nur 24/32 ayetleri üzerine ilave şart (*ziyâde 'ale'n-naş*) getiremeyeceğini ifade eder. Hadislerin meşhur derecesinde kabul edilmesi ve ayetler üzerine ilave şart getirebilecek güçte olduklarının kabulü durumunda bile denklik unsurlarının spesifik olarak neler olduğu hususunun ilgili hadislerde belirlenmediğine dikkat çeken Hindî,⁷¹ bu unsurların sabit değil değişken olduğunu vurgular. Onun ileride yer vereceğimiz detaylı cevabı bu son ihtimal üzerine kuruludur. Son olarak Hindî, ilgili hadisler sahih kabul edilse bile bunların, denkliğin şart olmadığını gösteren diğer hadislerle uzlaştırılabilmesi için vücubiyet değil de müstehaplık bildirdikleri şeklinde anlaşılması gerektiğini söyler.

Kullandığı ifadelerden anlaşıldığına göre Hindî, denkliğin nikâhta şart oluşunda temel dayanağın (*'umde fi'l-bâb*) naklî değil aklî delil olduğu görüşündedir. Hindî, nikâhtan beklenen faydanın ancak denk kişiler arasında meydana geleceğini; soylu bir kızın, kendisiyle aynı sınıftan olmayan alelade birinin nikâhlısı olmayı istemeyeceğini dile getirir. Erkeğin kadına denk olmasındaki gereklilik bu gerçeklikten kaynaklanmaktadır. Ancak Hindî, bu aklî delile karşı güçlü bir usûlî

68 Hindî, *Risâle*, 3a-b.

69 Hindî, *Risâle*, 3b-4b.

70 Krş. Hindî, *Risâle*, 3b-4b; Cemaleddin Abdullah b. Yûsuf ez-Zeyla'î, *Naşbü'r-râye li-tahrîci eĥâdişi'l-Hidâye*, nşr. Muhammed Avvâme, (Beirut - Cidde: Müessesetü'r-Reyyân - Dâru'l-Kible, 1418/1997), 3: 196-198.

71 Hindî, *Risâle*, 5a.

itiraz gündeme getirir. Onun usûl alanındaki geniş birikimini de gösteren⁷² bu itiraza göre; “illet, sebep ve şartların kıyas ve aklî delillerle ortaya konulması caiz değildir. Bu hususlar sadece naslarla ortaya konulabilir”. İlk defa Debûsî'nin (ö. 430/1039) açıkça ifade ettiği bu prensibi Hindî; Pezdevî (ö. 482/1089), Serahsî ve onları takip eden meşâyihle nispet etmiş ve bu prensipten dolayı yukarıdaki aklî delilin denklik şartına mesnet teşkil edemeyeceğini söylemiştir.⁷³

Hindî'nin, denklik şartının esas dayanağı olduğunu söylediği aklî/kıyâsî delile yönelik bu kısa itirazı oldukça yerindedir. Nitekim Debûsî, Pezdevî ve Serahsî, hükmün varlığına engel teşkil eden şartların rey/talil ile koşulmasının hükmü ortadan kaldırmak ve neshetmek anlamına geldiğini söylerler. Çünkü şarttan önce hüküm sabitken, şart koşulduktan sonra hüküm şarta bağlanmış olur ve şart var olmadan hüküm meydana gelmez. Bu da rey/talil yoluyla bir hüküm için yekten bir şart koşarak onu ortadan kaldırmak ve neshetmek anlamına gelir.⁷⁴ Öyle görünüyor ki Hindî, değişebilen hükümlerden olduğunu düşündüğü denklik meselesini daha kolay yorumlayabilmek ve değişime konu edebilmek adına dayanağının naklî değil de aklî delil olmasını tercih etmiştir. Ancak bu durumda ortaya çıkan usûlî problemi görmezden gelemeyen Hindî, bir çözüm ortaya koymaksızın problemi dile getirmekle yetinmiştir.

Burada Hindî'nin iddia ettiği “denklik şartının esas dayanağının aklî delil olduğu” hususu Hanefî mezhebinin kurucu metinleri dikkate alındığında başka bir açıdan daha problemlidir. Zira Şeybânî (ö. 189/805) *el-Asl*'de, dengi olmayan biriyle evlenen kadının velilerinin onu kocasından ayırma hakkının bulunduğu hükmünü Hz. Ömer'in şu sözüne dayandırmıştır: “Kadınların dengi olmayan kimselerle evlenmelerini engelleyeceğim!”⁷⁵ Şeybânî denklik şartını doğrudan bu mevkuf rivayete dayandırmışken, Hindî'nin bu şartın esas dayanağının aklî olduğunu

72 Hindî'nin fıkıh usûlü alanında Habbâzî'nin *el-Muğni*'si ile İbnü's-Sââtî'nin *Bedî'u'n-nizâm*'ı üzerine kaleme aldığı hacimli şerhler literatürde oldukça ünlüdür. Günümüze ulaşan bu iki eserin yanı sıra kaynaklarda kendisinin İbnü's-Sübkî'nin *Cem'u'l-cevâmi*'i ile Neseî'nin *Menâr*'ı üzerine de birer şerh yazdığı bilgisi yer almaktadır. Bk. Ahmet Akgündüz, “Gaznevî”, 13: 487-488.

73 Hindî, *Risâle*, 5a.

74 Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi'l-usûl*, nşr. Halil Muhyiddin el-Meys, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421/2001), s. 295; Fahru'l-İslâm Ali b. Muhammed Pezdevî, *Kenzü'l-vüŷûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*, (İstanbul: Şirketü's-Sahafe el-Osmâniyye, 1308/1890), 3: 391; Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *Uŷûlü's-Serahsî*, nşr. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, (Beyrut: Dâru'l-Marife, t.y.), 2: 193-194.

75 Şeybânî, *el-Asl*, 10: 180, 199, 205. Ayrıca bk. Abdürrezzâk, *el-Muşannef*, 6: 233; Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, nşr. Nâsır b. Abdülaziz, (Riyad: Dâru Künûzi İşbiliyye, 1436/2015), 10: 78; Dârekutnî, *es-Sünen*, 4: 457, 459.

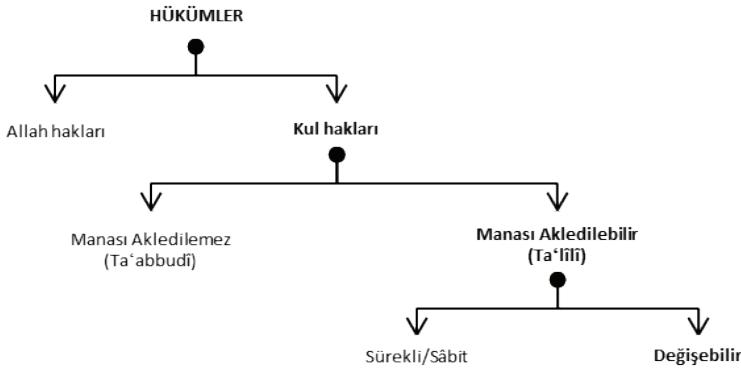
söylemesinin, mezhebin kurucu doktrinini temsil eden metinler açısından doğru olmadığını ifade etmeliyiz.

3.2. Hindî'ye Göre Hükümlerde Sabitlik ve Değişkenlik Açısından Nikâhta Denklik Meselesi

Hindî'nin risalenin başında yer verdiği -nikâhta denklik meselesinin hükmünü incelediği ilki haricindeki- dört başlık, aynı zamanda onun Emir Beşteker'in nikâhta denklik problemini hangi aşamalarla ve nasıl çözeceğinin de bir planı gibidir. Bu plana göre Hindî öncelikle nikâhta denklik meselesinin hangi türde bir hüküm olduğunu aşama aşama tespit etmeye çalışmıştır. Onun risalesi için ortaya koyduğu bu plan aynı zamanda değişime elverişlilik açısından genel olarak hükümlerin bir tasnifini de içkindir. Hindî'ye göre "değişime elverişlilik" perspektifinden hükümlerin aşağıdaki sınıflandırmaya tabi olduğunu anlıyoruz:

Tablo 2.

Hindî'ye Göre Değişime Elverişlilik Perspektifinden Hükümler

Burada amaç nikâhta denklik meselesinin değişime elverişli hükümlerden olduğunu ortaya koyduktan sonra hürriyet unsurunun memlûkler için artık bir denklik problemi olmaktan çıktığını ispat etmektir. Bunun için Hindî nikâhta denklik meselesinin sırasıyla; kul haklarından olduğunu, ta'îlî bir hüküm olduğunu, denklik şartının koşullara göre değişebilen hükümlerden olduğunu ve son olarak da sonradan kazanılmış niteliklerin, (soyluluk ve hürriyet gibi) doğumla gelen niteliklerin yerini doldurup onları telafi edebileceğini ortaya koyarak problemi çözüme kavuşturmuştur.⁷⁶

76 Hindî'nin denklik yorumunu ve probleme getirdiği çözümü gösteren bir akış şemasına yazımızın sonunda yer verdik.

3.2.1. Denkliğin Kul Haklarından Oluşu

Hindî nikâhta denklik meselesini öncelikle Allah-hakkı ve kul-hakkı ayrımı üzerinden ele almış ve denklik meselesinin evlenecek kızın velilerinin hakkı olduğunu, değişmez nitelikteki Allah hakkı hükümlerden olmadığını ortaya koymuştur. Nitekim veliler, kendisinin de rızasını alarak kızı dengi olmayan biriyle evlendirmiş olsalar bu nikâh ittifakla caiz olmakta ve denklik şartı düşmektedir.⁷⁷ Denklik şartı Allah-hakkı olsaydı, faiz ve zinanın haramlığı örneklerinde olduğu gibi kulların rıza göstererek bu hakkı düşürmesiyle hiçbir zaman düşmezdi.⁷⁸

3.2.2. Denkliğin Mâ'kûlü'l-Ma'nâ Oluşu

İkinci aşamada Hindî, denklik hükmünün *mâ'kûlü'l-ma'nâ* olduğunu, yani taabbudî değil de akılla idrak edilebilir bir illete/gerekçeye dayalı olarak şart koşulduğunu iddia eder ve buradaki illeti “kadından ve onun velilerinden utancı kaldırma” olarak tespit eder. Hindî bu iddialarını Burhâneddin el-Buhârî (ö. 589/1193), Mergînânî (ö. 593/1197) gibi Hanefî ve Mâverdî (ö. 450/1058) gibi Şâfiî fakihlerden yaptığı alıntılarla temellendirir.⁷⁹ Buna göre evliliğin nihai hedefi; kişinin eşini, hayat arkadaşını bulup onunla sevgi ve huzur dolu bir yaşam süreceği bir aile kurmasıdır. Bu hedef ise ancak birbirine denk kimseler arasında gerçekleşir. Denk olmayan iki kişi arasında gerçekleşen bir evlilikse bu beklentileri karşılayamaz. Dengi olmayan biriyle evlenen kadının hem kendisi hem de velileri bu evlilikten -çocuklarına da sirayet edecek- bir utanç duyar. Bu tür evliliklerde kadının velilerine bu nikâhı mahkemeye taşıyıp feshettirme hakkı tanınmıştır.⁸⁰

Hindî, Hanefî ve Şâfiî fakihlerin yaptıkları bu açıklamalardan şöyle bir sonuç çıkarır: Denklik hükmünün varlığı da yokluğu da “evliliğin (kadına ve kadının

77 Bk. Şeybânî, *el-Aşl*, 10: 205-206; Kâsânî, *Bedâi' uş-şanâi'*, 2: 317-318.

78 Burada Hindî'nin denkliğin velinin rızasıyla düşmesi hükmüne örnek olarak gösterdiği Hz. Peygamberin ve Hz. Ali'nin kızlarının evlilikleri için bk. Hindî, *Risâle*, 5a-b. Ayrıca bk. Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Muttalibî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-megâzî*, nşr. Süheyl Zekkâr, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978), s. 248; Abdürrezzâk, *Musannef*, 6: 240.

79 Bk. Buhârî, *el-Muḥîṭu'l-Burhânî*, 3: 21; *ez-Zahîra*, 3: 307; Burhâneddin 'Ali b. Ebî Bekr b. 'Abdülcelil el-Mergînânî, *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, nşr. Tallâl Yûsuf, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.y.), 1: 195; Ebu'l-Hasen 'Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, nşr. 'Ali Muhammed Mu'avvaz, 'Adil Ahmed 'Abdü'l-mevcud, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999), 9: 100.

80 Hindî, *Risâle*, 5b.

velilerine) utanç getirmesi” durumuyla bir deverân/döngü⁸¹ içindedir: “Velilere utanç getiren evliliklerde erkek kadına denk değilken, böyle olmayan evliliklerde ise erkek kadına denk demektir”. Hindî, denklik şartının illetiyle ilgili bu tespiti yaptıktan sonra şu soruyu sorar: “Bu durumda bakılır: Türk memlûklerle gerçekleşen evliliklerde, bu evlilik gelinin velilerine bir utanç getiriyor mu getirmiyor mu?” Hindî’nin yanıtı olumsuzdur. O tam tersine, kendi döneminde Memlûk hakimiyeti altında yaşayan insanların Türk devlet adamlarıyla, özellikle de emirlerle ve hasekiyye⁸² memlûkleriyle kızlarını evlendirebilmek için araya hatırlı araçlar koyduklarını ve bu evliliklerle iftihar ettiklerini söyler.⁸³ Hindî’nin, yaşadığı toplumun evlilik sosyolojisi hakkında yaptığı bu tespit doğrudan kişisel gözlemine dayandığı için önemlidir. O, kişisel gözlemine dayandırdığı bu gerçekliği dikkate alarak denk olmama hükmünün illeti olan “velilere utanç getirme” manasının bulunmamasından hareketle memlûklerle yapılan evliliklerde denklik probleminin bulunmadığı sonucuna varmıştır.

3.2.3. Denkliğin Değişebilir Hükümlerden Oluşu

Denklik şartının kul haklarından ve de mâ’kûlü’l-mânâ olduğunu ortaya koyan Hindî, bu şartın illetini de “utancı ortadan kaldırmak” olarak tespit ettikten sonra üçüncü aşamada denklik unsurlarının zaman, mekân ve âdetlerin değişmesiyle değişebilen hükümler arasında olduğunu ispatlamaya çalışır. Hindî bu bağlamda koşulların değişmesiyle denkliğin de değişebileceğini gösteren Hanefî doktrine ait dört fikhî meseleyi iddiasına delil olarak sunar:

1. Sadece kendisi Müslüman olan kişinin, babası da Müslüman olan kıza denk olmaması hükmünün mezhepte “uzun süredir Müslüman olan toplumlarda geçerli olduğu” şeklinde yorumlanması.

81 Deverân, illet tespit yollarından biridir. “Vasfın/illetin bulunduğu yerlerin tamamında hükmün de bulunması suretiyle hükmün vasfı takip etmesi”dir. Bu anlamda “deverân” a “tard” da denir. Bir başka tanıma göre ise deverân, “vasfın/illetin bulunduğu yerlerin tamamında hükmün bulunması, bulunmadığı yerlerin tamamında da bulunmaması suretiyle varlık ve yokluk açısından vasfı takip etmesidir”. Bu anlamda “deverân” a “tard ve aks” adı verilir. Hanefî usûlünde muteber görülmeyen bu illet tespit yolunu Cessas kabul etmektedir. Bk. Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-Cessâs, *el-Fuşûl fi’l-uşûl*, nşr. Uceyl Câsim en-Neşmî, (Kuveyt: Vizâretü’l-evkâf el-Kuveytiyye, 1414/1994), 4: 162; Ubeydullah b. Mesud es-Sadrüşşeria, *et-Tavzîh fi halli gavâmi’i’l-Tenkîh*, (Mısır: Matbaatü Muhammed Ali Sabih, 1377/1957), 2: 189; Muhammed b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfü’l-işlâhâti’l-fünûn ve’l-’ulûm*, (Beirut: Mektebetü Lübnân, 1996), 1: 812.

82 Memlûk Devletinde sultanın seçkin maiyetini teşkil eden memlûklere verilen ad. Bk. Seyyid Muhammed es-Seyyid, “Hasekiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1997), 16: 373-374.

83 Hindî, *Risâle*, 6a-b; Kâsim b. Kutluboğa (?), *el-Kefâetü fi’n-nikâh*, s. 33.

Nitekim Hindî'nin nakline göre, *Muhtaşaru't-Taḥâvî* şârihi İsbîcâbî⁸⁴ ile *Hidâye* şârihi Serûcî (ö. 710/1310) ilgili hükmü bu şekilde yorumlamışlar ve yakın zamanda Müslüman olmuş toplumlarda kişinin sadece kendisinin Müslüman olması durumunun bir kusur ve utanç kaynağı olmayacağı gerekçesiyle denkliğe zarar vermeyeceğini söylemişlerdir.⁸⁵ Benzer bir yorumu Hindî, dedesi Müslüman olmayan erkeğin, dedesi Müslüman olan kıza denk olacağı şeklinde Ebû Yûsuf'tan gelen bir rivayet hakkında Zeyla'î'den (ö. 743/1343) aktarmıştır.⁸⁶ Hindî, Hanefî mezhebinin tanınmış fakihlerinden aktardığı bu yorumları Türk memlûklere uygulamış ve hepsi aynı durumda olduğu için memlûklerin de baba ve dedelerinin gayrimüslim olmasından utanç duymadıklarını ifade etmiştir. Hz. Peygamberin, sahabe ve tabiinin de aynı şekilde kızlarını ve kız kardeşlerini sadece kendisi Müslüman kimselerle evlendirmelerinin de bu durumu desteklediğini söyleyen Hindî, bu durumun bir zamandan ötekine değişebileceğini söyler. Nitekim kendi döneminde gelinin ailesine utanç getirdiği için sonradan Müslüman olan Yahudi, Hristiyan, Frenk ve Ermenilerin, Müslüman babaların kızlarına toplumda denk görülmediği bilgisini verir. Bu noktada Hindî söylediklerini Kudûrî'den yaptığı şu nakille destekler: “Kendisi ihtida eden kişiye *Müslümânî*, oğluna da *ibnü'l-Müslümânî* denir ve Müslümanlığındaki bu gecikmeden dolayı ayıplanır. Denklik konusunda başvuru mercii âdetdir”.⁸⁷

Hindî yer verdiği bu nakillerle, kişinin kendisinin Müslüman olmasının, bir başka ifadeyle babasının gayrimüslim olmasının, nikâhta denkliği bozan bir eksiklik, bir utanç vesilesi olarak görülmesi durumunun zaman ve mekâna göre değişiklik gösterebileceğini, bunun insanların âdetine bağlı olduğunu ortaya koymuş olur. Onun tespitlerine göre Türk sultan ve emirlerinin sadece kendileri Müslüman olmuş olsa bile bu durum Mısır-Memlûk toplumunda onlar hakkında -özellikle de Hasekiyye hakkında- bir utanç sebebi olarak görülmez. Onların toplum katında sahip oldukları saygınlıkları, devlet kademelerindeki yüksek konumları, “niyabet”, “takdime-i elf”, “riyaset-i nevbet” vb. yüksek görevleri ile dindarlıkları ve kişisel

84 Tahâvî şarihleri Ebû Nasr Ahmed b. Mansur el-İsbîcâbî (ö. 480/1087) ile Bahâüddin Ali el-İsbîcâbî'den (ö. 535/1140) biri kastediliyor.

85 Ebu Nasr Ahmed b. Mansûr el- İsbîcâbî, *Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*, Köprülü Ktp., Fazıl Ahmet Paşa, nr. 588, 306a; Bahâüddin Ali b. Muhammed es-Semerkandî el-İsbîcâbî, *Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*, nşr. Abdullah Nezir Ahmed, (Amman - Beyrut: Dâru'r-revâhîn, 1443/2021), 3: 1476; Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. İbrahim b. 'Abdülğani es-Serûcî, *el-Gâye fî şerhi'l-Hidâye*, nşr. Adnan b. Fehd, (Kuveyt: Esfâr, 1442/2021), 10: 378.

86 Osman b. 'Ali ez-Zeyla'î, *Tebyînü'l-ḥakā'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*, (Kahire: el-Matba'atü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1314), 2: 129.

87 Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Kudûrî, *et-Tecrid*, nşr. Muhammed Ahmed Sirâc, 'Ali Cuma Muhammed, (Kahire: Dâru's-selâm, 1427/2006), 9: 4388.

erdemleri, kendileriyle yapılacak evliliklerin -utanç bir yana- bir övünç vesilesi olarak kabul edilmesini sağlamıştır.⁸⁸

2. Hanefî mezhebinde nesebin sadece Araplar arasında denklik unsuru kabul edilmesi, Arap olmayan unsurlarda ise bunun bir iftihar sebebi olmaması nedeniyle denklik unsuru olarak itibara alınmaması.⁸⁹

3. Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin aksine Ebû Hanîfe'nin "mesleği" nikâhta denklik unsuru olarak dikkate alınmaması.

Hanefî gelenekte kurucu imamlar arasındaki bu ihtilaf, delilden değil de zamanla şartların değişmesinden kaynaklanan bir görüş farklılığı (*ihtilâfî 'asr ve zamân*) olarak yorumlanmıştır. Hindî'nin yine Serûcî'den aktardığı yoruma göre, Ebû Hanîfe'nin döneminde insanlar daha çok dindarlığa dikkat ettikleri için itibarı düşük meslekleri bir kusur saymamışlardır. Ebû Yûsuf ve Şeybânî ise mesleği denklik unsuru sayarken, toplum içerisinde itibarı düşük meslekleri bir utanç sebebi sayan acemin âdetini dikkate almıştır. Dolayısıyla mesleklerle iftihar edilen ya da bunlardan utanılan memleketlerde meslekte denklik dikkate alınır, aksi takdirde itibara alınmaz.⁹⁰ Hindî, mesleklerden utanç duyulması ya da onlarla iftihar edilmesi olgusunun zaman ve mekâna göre değişebilirliğini Mâverdî'den yaptığı bir nakille de desteklemeye çalışır.⁹¹

4. Mâverâünnehir meşâyihinin, Hanefî mezhebine mensup birinin kızını, muhalif mezhebe mensup biriyle evlendirmemesi gerektiği yönündeki fetvaları.

Hindî, bu fetvanın muhalif mezheplerin kusurlu oluşlarından değil bölgede sadece Hanefîlerin varlığından naşı bu yönde gelişen bir örf nedeniyle verilmiş olduğunu ifade eder. Nitekim birden fazla mezhebin takip edildiği bölgelerde farklı mezhep mensuplarının evlilikleri, denklik noktasında bir problem teşkil etmemektedir.⁹²

Sonuç olarak Hindî, eskiden beri Mısır'da sultanların kızlarını ve kız kardeşlerini, Memlûk devletinde önemli makamlarda bulunan emirlerle evlendirmeleri yönünde bir teamülün varlığından söz eder. Bu emirlerin soylarını sorgulayan ya da onlarla evlenmekten utanç duyan kimse olmamıştır. Çünkü Türkler, Mısır'a hâkim olmalarından bu yana toplum içerisinde oldukça saygın bir konum elde etmişlerdir. Ayrıca Türklerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri evliliklerde denklik diye bir

88 Hindî, *Risâle*, 7a.

89 Hindî, *Risâle*, 7a.

90 Serûcî, *el-Gâye*, X, 389.

91 Mâverdî, *el-Hâvî*, 9: 105; Hindî, *Risâle*, 7a-b.

92 Hindî, *Risâle*, 7b-8a.

problem hiç gündeme gelmemiş ve -Hindî'nin kırk yıllık fiilî şahitliğine göre- onlar bu evliliklerden hiçbir zaman utanç duymamışlardır.⁹³

3.2.4. Doğumla Gelen Niteliklerin Sonradan Kazanılmış Niteliklerle Telifisi

Denkliğın değişen zaman ve mekân koşullarına göre değişebilen hükümlerden olduğunu tespit eden Hindî, dördüncü ve son aşamada doğumla gelen bir takım niteliklerin kişideki yokluğunun, sonradan kazanılmış birtakım niteliklerle telifi edilebileceğini ortaya koymaya çalışır. Hindî'nin buradaki amacı, denklik problemi bağlamında evliliği tartışma konusu edilen Emir Beşteğ'in, sahip olduğu kişisel erdemler ile toplum katındaki saygınlığının geçmişindeki kölelik kusurunu telifi edeceğini fikhî olarak ispat etmektir. Hindî'nin Hanefî denklik öğretisine getirdiği yorumun en güçlü açıklaması burada yer alır. Bu bağlamda Hindî, mezhepte kabul edilen bazı denklik unsurlarındaki yokluğun başka özelliklerle karşılanıp telifi edildiği bazı fikhî meseleleri referans gösterir. Örneğin; Ebû Yûsuf'a göre sonradan kazanılan üstün nitelikler, kişinin geçmişindeki köleliği ve babasının gayrimüslim olması gibi kusurları telifi eder. Başka bir ifadeyle bu nitelikler, denklik unsurlarından olan "hürriyet" ve "üst soyun Müslüman oluşu"nun yerine geçer.⁹⁴ Yine Ebû Yûsuf'a göre (devlet başkanlarının maiyetinde bulunan) fasık kimselerin "insaniyeti" (*mürû'et*), denklik unsurlarından "dindarlığın" yerini doldurur.⁹⁵ Şeybânî'ye göre de damadın sahip olduğu kişisel erdemler ve dindarlık, hürriyetine sonradan kavuşmuş olmasını ve dedesinin gayrimüslim oluşunu telifi eder.⁹⁶ Mezhebin tanınmış fetva yazarlarından Nâsirüddin es-Semerkindî (ö. 556/1161) kişisel erdemlerin doğuştan gelen denklik unsurlarının yerini doldurması konusunda örfe göre hareket edileceği görüşüne yer vermiştir.⁹⁷ Yine Hanefî mezhebinde yer verilen görüşlere göre üstün kişisel nitelikler (haseb) "soyluluğun"; devlet başkanlığı-idareciliği gibi bir mevki ya da ilim sahibi olmak da "malda denkliğin" yerine geçer.⁹⁸

Hindî, yukarıda yer verdiğimiz fikhî meselelerden çıkarımda bulunmak suretiyle Emir Beşteğ'in de geçmişindeki kölelik ve babasının gayrimüslim oluşu gibi

93 Hindî, *Risâle*, 8a.

94 Serahsî, *el-Mebsût*, 5: 25; Kâdihân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 1: 348; Serüci, *el-Ğâye*, 10: 380; Hüseyin b. Ali es-Signâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, (ŞAMİLE: 1443), 7: 72.

95 Radiyyüddin Muhammed b. Muhammed es-Serahsî, *el-Muĥîtu'r-Raĥavî*, nşr. 'Abdülhafız Muhammed Ali Beyzûn, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1442/2021), 3: 49.

96 Burhâneddin Buhârî, *ez-Zahîra*, 3: 308.

97 Nâsirüddin Ebu'l-Kasım Muhammed b. Yûsuf es-Semerkindî, *el-Mülteĥât fî'l-fetâva'l-Hanefiyye*, nşr. Mahmud Nassâr, Seyyid Yûsuf Ahmed, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000), s. 113.

98 Serüci, *el-Ğâye*, 10: 379; Signâkî, *en-Nihâye*, 7: 73; Kâsânî, *Bedâi'u's-şanâi'*, 2: 319.

kusurların, onun sonradan kazandığı kişisel erdemler ve toplum katındaki saygınlığı gibi özelliklerle telafi edildiği sonucuna varır. Ayrıca Hindî, bu çıkarımın kıyas ve ictihâd yoluyla değil de *delâlet-i naş* yoluyla gerçekleştiğini söyleyerek yukarıdaki fikhî meselelerin Emir Beşteğ'ın meselesine olan delaletinin zannî değil kati olduğunu ifade etmiş olur.⁹⁹ İlgili çıkarımın kıyas ve ictihâd yoluyla değil de *delâlet-i naş* yoluyla gerçekleştiği şeklindeki vurgu, sonucun kesinliğini ifade eder. Öte yandan bu çıkarımın yeni bir ictihâd olmadığına işaret etmek suretiyle çıkarımda bulunan kişinin (yani Hindî'nin kendisinin) müctehid olmadığı şeklindeki muhtemel bir itirazın daha baştan önünü almayı hedeflemiş de olabilir.

Hindî bu bağlamda ayrıca, kâdı ve müftülerin insanların örf ve âdetlerini bilmelerinin önemini vurgular. Nitekim İslam hukukunda birçok fikhî hüküm, örf ve âdetin değişmesiyle değişime uğramaktadır. Hindî, Hanefî mezhebinde örf ve âdetin farklılaşmasıyla değişime uğrayan meselelerin çok fazla olduğunu, bunlarla ilgili kitap çalışması yapılacak olsa bunun büyük bir cüz tutacağını ifade ederken, klasik dönemde konuyla ilgili kaleme alınmış yegâne müstakil çalışmanın sahibi olan İbni Âbidîn'den¹⁰⁰ (ö. 1252/1836) yaklaşık beş asır önce bu alanda bir telif düşüncesine işaret etmiştir.

Hindî denklik konusunda Memlûklerin hâkim olduğu coğrafyada değişen örfün sebebini de şu şekilde açıklar: Türkler sahip oldukları üstün niteliklerden dolayı bizzat sultanlar tarafından idari pozisyonlara getirilmişlerdir. Sultanların hizmetine giren Türkler, elde ettikleri üstün mevkiiler sayesinde zenginlik ve saygınlık kazanmışlardır. İşte bu yeni durum Memlûk coğrafyasında denklik konusundaki örfün değişmesine sebebiyet vermiş ve Türkler elde ettikleri bu yeni siyasi ve sosyo-ekonomik statü sayesinde sultan kızlarına denk hale gelmişlerdir. Hindî aynı statünün ve dolayısıyla sultan kızlarına denk olma hükmünün memlûklerin çocukları

99 Hindî, yaptığı çıkarımın *delâlet-i naş* yoluyla nasıl gerçekleştiğini şöyle açıklar: Fıkıh usûlündeki yerleşik kurala göre, birden fazla rükünü bulunan bir mahiyetin, rükünlerinden birinin ihlal edilmesi durumunda doğan hüküm, diğer rükünlerin ihlali durumunda da *delâlet-i naş* yoluyla doğar. Hindî buna oruç ibadetini örnek verir. Oruç, gündüz vakti niyetle birlikte “yeme”, “içme” ve “cinsel ilişki”den uzak durmaktan ibaret olan bir ibadettir. Mahiyetini oluşturan rükünlerden biri olan “cinsel ilişkiden uzak durma”nın ihlal edilmesi suretiyle orucun hürmetinin ortadan kalkması durumunda kefarete hüküm doğar. Aynı hüküm, orucun diğer rükünü olan “yeme ve içmeden uzak durma”nın ihlal edilmesinde de doğar. Hindî'nin bu çıkarımı “denkliğe” şu şekilde uyarladığını anlıyoruz: Denklik, birden fazla rükünden oluşan bir mahiyete sahiptir. Ebu Yusuf, Şeybânî ve Hanefî gelenekten gelen rivayetlerde, denkliğin “dindarlık” ve “mâlî yeterlik” rükünlerinin “fasıklık” ve “fakirlik” durumlarıyla ihlal edilmesi halinde bunların “kişinin saygınlığıyla telafi edilmesi” hükmü doğmaktadır. Aynı hüküm Emir Beşteğ'ın olayında, denkliğin diğer rükünü olan “hürriyet”in ihlal edilmesi durumunda da *delâlet-i naş* yoluyla doğar ve onun toplumsal saygınlığı geçmişindeki kölelik kusurunu telafi eder.

100 İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, “Neşru'l-'arf fi binâi ba'zi'l-ahkâm 'ale'l-'urf”, *Mecmû'atü resâilî İbn 'Âbidîn* içinde, (İstanbul: b.y. 1320) 2: 114-147.

(*evlâdü'n-nâs*) için geçerli olmadığını ifade eder. Çünkü onların çocukları aynı devlet terbiyesini ve saray adabını almadıkları için (genellikle) siyasi mevkilere getirilmezler. Hindî bu nedenle “sultan memlûkleri”nin (*memâlikü's-sultân*) bu çocuklardan “tât/avâm”¹⁰¹ olarak bahsettiğini söyler.¹⁰² Hindî çalışması boyunca, Türklerin üstünlüklerini net bir biçimde vurgular. Bu bağlamda, “sadece Türklerin sahip oldukları üstün erdem ve nitelikler” hakkında kaleme alındığını söylediği Câhiz’in (ö. 255/869) eserine (*Fezâilü'l-etrâk*) atıfta bulunur. Yine ona göre “Türklerin üstünlüklerini kabullenmeyen kişi dik kafalıdır (mükâbir)”¹⁰³

Hindî, denklik şartının fukahânın hakkında ihtilaf ettiği bir şart olduğu hususunu Emir Beşteğ'in evliliğinin geçerliliğinin yargı kararıyla onaylanması bağlamında bir kez daha gündeme getirir. Daha önce de değindiğimiz üzere, Emir'in evliliği kâdılkudât alimlerin huzurunda ve bizzat Hanefî kâdılkudât Sirâceddin el-Hindî tarafından kıyılmıştır. Bu nedenle Hindî'ye göre bu nikâhın geçerliliği yargı kararıyla da onaylanmış olmaktadır. İctihada açık olan ve bu yüzden de fukahânın hakkında ihtilaf ettiği konulardaki yargı kararının ilgili hükmü geçerli (nâfiz) hale getireceği konusunda icmâ vardır.¹⁰⁴ Hindî, geçerliliği hakkında ihtilaf bulunan bu nikâhın da yargı kararıyla kesin olarak geçerli hale geldiğini söyler.¹⁰⁵ Söz konusu nikâhın geçerliliğini, yargısal geçerlilik de dahil olmak üzere muhtemel bütün ihtimaller üzerinden temellendiren Hindî, olayın sahip olduğu siyasi hassasiyet nedeniyle risalenin sonunda oldukça sert bir tavır takınmış ve ilgili nikâha itirazların devam etmesi durumunda Sultan'ın (el-Melikü'l-Eşref II. Şa'bân b. Hüseyin) bu itiraz sahiplerini cezalandırması (*ta'zîr*) gerektiğini söyleyerek konunun tartışmaya kapatılması yönündeki kararlılığını vurgulamıştır.¹⁰⁶

101 Kadim bir Türkçe sözcük olan “tât” kelimesi, genel olarak yabancıyı, ötekini, istenmeyeni ve beğenilmeyeni tanımlamak için kullanılmıştır. Zaman içerisinde çeşitli anlam değişimlerine uğrayan kelime Göktürkçede “yabancı”, XI. yüzyılda Mahmud Kaşgari'deki Arapça karşılığı olan “el-Fârisi” yani “İranlı” anlamını, Çağatay Türkçesinde “firka-i Tacik” anlamını ve Kıpçak Türkçesinde ise “ekinci, fellah” anlamını kazanmıştır. Kıpçak Türklerinden olan Memlûklerde bu kelime, Makrizî'ye göre bu son anlamda kullanılmıştır. Hindî ise risalesinde bu kelimenin anlamını “avam” olarak açıklamıştır. Bk. Özkan, Nevzat, “Tât Sözü Üzerine”, *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 24-28 Eylül 2012*. (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2020), s. 1723; Bülent Gül, “Eski Türkçe *tarıççı* “Tarımcı, Ekinci” Adı Üzerine”, *Türkbilgi* 32, (2016), 86; Ebu'l-Abbâs Takiyüddin Ahmed b. Ali el-Makrizî, *el-Muğaffa'l-kebîr*; nşr. Muhammed el-Ya'lâvî, (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1427/2006), 3: 456; Hindî, *Risâle*, 10b.

102 Hindî, *Risâle*, 10a.

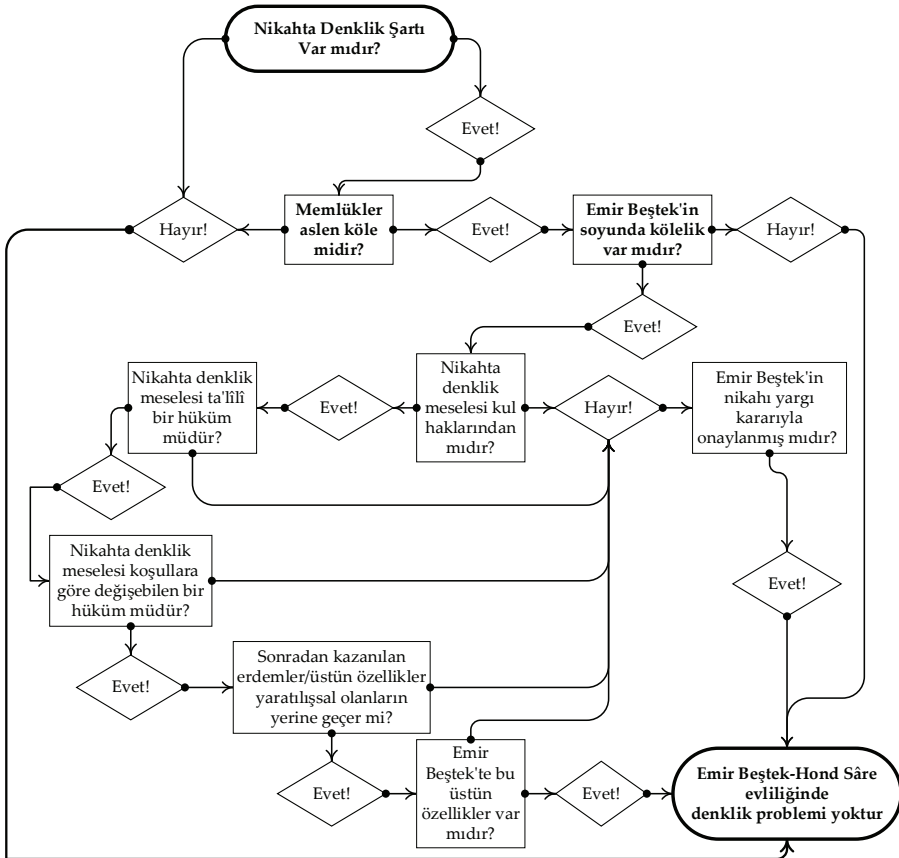
103 Hindî, *Risâle*, 12a.

104 Hindî bu konuda Hassaf ve Mergînânî'yi referans gösterir. Bk. Hüsâmeddin Ömer b. 'Abdulaziz b. Mâze es-Sadrüşşehid, *Şerhu Edebi'l-kâdî*, nşr. Muhyî Hilâl Serhân, (Bağdat: Matba'atü'l-İrşâd, 1397-8/1977-8), 3: 110; Mergînânî, *el-Hidâye*, III, 107.

105 Hindî, *Risâle*, 11a-11b.

106 Hindî, *Risâle*, 12a.

Akış Şeması: Emir Beştekin Nikâhındaki Denklik Probleminin Hindî'ye Göre Çok İhtimalli Çözümü

Sonuç

Köle kökenli yöneticilerin ve komutanların devleti olarak tarihte yerini alan, Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm süren Müslüman bir Türk devleti olan Memlûkler (648-923/1250-1517), İslam düşüncesinin en parlak dönemlerinden birine de şahitlik etmiştir. İslami ilimlerin her alanında önemli gelişmelerin yaşandığı, yeni yazım türlerinin ortaya çıktığı ve çok sayıda eserin kaleme alındığı bu dönem aynı zamanda İslam hukuku alanında da önemli değişimlere sahne olmuştur.

Bahrî/Türk Memlûkler döneminde (648-792/1250-1390) Mısır Hanefî kâdıkudâtlarından Sirâceddin el-Hindî'nin *Risâle fi mes'eleti'l-kefâ'e* isimli eseri de Hanefî mezhebinin nikâhta denklik öğretisinde meydana gelen değişimi yansıtan önemli bir fıkıh risalesidir. Risalenin yazım sebebi 27 Cemâziyelevvel 770 (7 Ocak 1369) tarihinde gerçekleşen bir evliliğindir. Sultan el-Melikü'l-Eşref II.

Şaban b. Hüseyin'in kız kardeşi Hond Sâre ile "takdimetü elf" (Binbaşı) rütbeli komutan Emir Beşteğ arasında Sultan'ın isteği ile gerçekleşen bu evlilikte nikâhı kıyan kişi zamanın Mısır Hanefî Kâdilkudâtı Sirâceddin el-Hindî'dir. Evliliğin gerçekleşmesinden kısa bir süre sonra Emir Beşteğ'in diğer tüm Memlûk emirleri gibi bir zamanlar köle olduğu gerekçesiyle kimliği bilinmeyen bazı fıkıhçılar bu evliliğin Hanefî denklik öğretisi açısından geçersiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunun üzerine konuyla ilgili bir risale kaleme alan Hindî, Memlûklerin hakimiyetiyle birlikte Mısır'da değişen siyasal ve sosyal koşullar çerçevesinde klasik Hanefî denklik öğretisini yeniden yorumlamıştır. Bu yorum çerçevesinde Hindî, Emir Beşteğ'in Hond Sâre'ye denk olduğu ve ilgili nikâhın Hanefî doktrin açısından geçerli olduğu sonucuna varır.

Hindî bu sonuca varırken öncelikle denkliğin şart olmadığı görüşünün delil açısından daha güçlü olduğunu savunmuştur. Ancak yine de denkliğin nikâhta şart kabul edilmesi durumunu dikkate almış ve üç ihtimal üzerinden kurguladığı, klasik Hanefî denklik öğretisi açısından yenilikçi olarak niteleyebileceğimiz bir yorum ortaya koymuştur. Bu ihtimallerden ilki memlûklerin genel olarak köle statüsünde olmadığıdır. Hindî'ye göre memlûklerin köleleştirilmeleri başından beri İslam hukukuna uygun şekilde yapılmadığı için hukuken meşru değildir. Bu kimselerin tamamı hür olduğundan Emir Beşteğ'in geçmişinde kölelik bulunmamaktadır. İkinci ihtimal ise genel olarak memlûklerin köle olduğu kabul edilse bile güvenilir kimselerin Hindî'ye verdiği bilgiye göre Emir Beşteğ'in anne-babası hür olduğundan kendisi de hürdür. Bu durumda kendisi geline zaten denk demektir.

Üçüncü ve son ihtimale göre Hindî, memlûklerin aslen köle olduğu ve Emir Beşteğ'in de geçmişinde köleliğin bulunduğu kabulü üzerinden ilerlemiş klasik Hanefî denklik öğretisine getirdiği yenilikçi yorumunu da bu son ihtimal üzerine kurmuştur. Buna göre denklik şartının sırasıyla; (1) Kul hakkı olduğunu, (2) *ma'kûlû'l-ma'nâ* olduğunu ve (3) değişen şartlara (zaman, mekân ve orfe) göre değişebilir hükümlerden olduğunu ortaya koyan Hindî, (4) sonradan kazanılan niteliklerin, doğumla gelen niteliklerin yokluğunu doldurup onları telafi edeceği ilkesini vaz eder ve bunu Hanefî imamlar ile meşâyihden naklettiği fikhî meseleler üzerinden temellendirir. İlk üç aşamada fıkıh usûlünün verilerinden faydalanan Hindî, yorumunun son aşamasında hem fıkıh usûlünün prensiplerinden hem de fikhî tahrîc yönteminden faydalanır. Neticede Emir Beşteğ'in sonradan kazandığı niteliklerle doğuştan gelen bazı denklik unsurlarının yokluğunu telafi ettiğini düşünen Hindî, genel olarak memlûklerle yapılan evliliklerde, özel olarak da itiraza konu olan evlilikte Hanefî doktrin açısından bir denklik probleminin bulunmadığı sonucuna varır.

Hindî'nin klasik Hanefî denklik öğretisine getirdiği bu yorum, Memlûkler döneminde dış dünyadan gelen gerçek bir hukuk probleminin Hanefî bir hukukçu tarafından nasıl çözüme kavuşturulduğunu somut olarak göstermesi açısından önemlidir. Problemi çözüme kavuştururken Hindî'nin dayandığı fıkıh usûlü prensipleri ve bunları mevcut vakaya uygulama pratiği, onun bu ilim dalına olan hakimiyetini gözler önüne sermektedir. Aynı şekilde yorumunun son aşamasında başvurduğu fikhî tahrîc yöntemiyle de Hindî, Hanefî fûrû birikimine olan geniş vukufiyetini sergiler. Onun kurucu Hanefî doktrinine getirdiği bu yorum, ortaya çıkan yeni problemler nedeniyle klasik dönemlerde meydana gelen hukuki değişimin, geleneksel fikhî mezheplerin sınır ve imkânları çerçevesinde hangi yöntem ve araçlarla gerçekleştirildiğinin dikkat çekici ve bir o kadar da gözden kaçmış bir örneğini oluşturur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: Makaleyi okuyup kıymetli tashih ve önerilerde bulunan Dr. Orhan Ençakar'a, İngilizce özetleri kontrol edip düzelten Şaban Kütük'e, Hindî'nin risalesinin Princeton (1838Y) nüshasını fotoğraflayıp bana ileten Ömer Faruk İlgezdi'ye ve kendisine ulaşmamda yardımcı olan İbrahim Köse'ye çok teşekkür ediyorum.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: I would like to thank to Orhan Ençakar, who read the article and made valuable corrections and suggestions, To Şaban Kütük, who checked and corrected the English abstracts, To Ömer Faruk İlgezdi, who photographed the Princeton (1838Y) copy of Hindî's treatise and forwarded it to me and to İbrahim Köse for helping me reach him.

Kaynakça/References

- Abdürrazzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Muşannef*. nşr. Merkezü'l-buhûs ve takniyetü'l-mâ'lumât Dârü't-Te'sîl. 10 Cilt. Beyrut: Dârü't-Te'sîl, 2. Basım, 1437/2013.
- Askalânî, İbn Hacer Ahmed b. 'Ali. *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mi'eti ş-sâmine*. nşr. Sâlim el-Krenkovî. 6 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1392/1972.
- Askalânî, İbn Hacer Ahmed b. 'Ali. *İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'i'l-'umr*. nşr. Hasan Habeşî. 4 Cilt. Mısır: el-Meclisü'l-A'lâ, Lecnetü İhyâit-Türâsî'l-İslâmî, 1389/1969.
- Ateş Mustafa. "Hanefî Mezhebinde Nikâh-ı Tenezzühî ve Osmanlı Uygulaması". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 4, sy. 2 (Aralık 2021): 298-311.
- Ayaz, Fâtih Yahya. *Memlûkler*. İstanbul: İSAM Yayınları, 4. Baskı, 2022.
- Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa. *İkdü'l-cümân fi târihi ehli'z-zamân*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Veliyyüddin, 2395, 158b.

- Ayoub Samy. "Creativity in Continuity: Legal Treatises (al-Rasail al-Fiqhiyya) in Islamic Law". *Journal of Islamic Studies*. 34/3 (December 2023), 305-339.
- Bahâüddin el-İsbicâbî, Ali b. Muhammed es-Semerkindî. *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*. 4 Cilt. nşr. Abdullah Nezir Ahmed. Amman - Beyrut: Dârü'r-reyâhîn, 1443/2021.
- Beyathî Yasir. *Memlûk Hanefîliğinde İktâ Arazisinin İcaresi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenü'l-kübrâ*. nşr. 'Abdullah b. 'Abdülmühsin et-Türkî. 24 Cilt. Kahire: Merkezü Hecer, 1432/2011.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenü's-şagîr*: nşr. 'Abdülmü'tî Emin Kal'acî. 4 Cilt. Karaçi: Câmîatü'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 1410/1989.
- Bezzâzî, Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî. *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*. nşr. Sâlim Mustafa el-Bedrî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Buhârî, Burhâneddin Mahmud b. Ahmed. *el-Muhtâtu'l-Burhânî*. nşr. Abdülkerim Sâmî el-Cündî. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004.
- Buhârî, Burhâneddin Mahmud b. Ahmed. *ez-Zahîre*. nşr. Ebu Ahmed el-Âdilî. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1440/2019.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. 9 Cilt. Bulak: el-Emîriyye, 1311/1893.
- Cessâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali. *el-Fuşûl fi'l-uşûl*. nşr. Uceyl Câsim en-Neşmî. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâretü'l-evkâf el-Kuveytiyye, 1414/1994.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî. *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*. nşr. Sâid Bekdaş. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Dârü's-Sirâc, 1431/2010.
- Cürçânî, Ebu Ya'kub Yûsuf b. 'Ali. *Hizânetü'l-ekmel*. nşr. Ahmed Halil İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1436/2015.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen 'Ali b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004.
- Debûsî, Ebu Zeyd 'Ubeydullah b. Ömer. *Takvîmü'l-edille fi'l-uşûl*. nşr. Halil Muhyiddin el-Meys. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Ebu Nasr el-İsbicâbî, Ahmed b. Mansûr. *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*. İstanbul: Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmet Paşa, 588, 1b-380b.
- Gül, Bülent. "Eski Türkçe tarıyçı "Tarımcı, Ekinci" Adı Üzerine". *Türkbilig* 32 (2016), 85-96.
- Hasîrî, Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim b. Enûş el-Buhârî. *el-Hâvî fi'l-fetâvâ*. İstanbul: Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmet Paşa, 549, 0b-312a.
- Hindî, Sirâceddin Ömer b. İshâk el-Gaznevî. *Risâle fi mes'eleli'l-kefâ'eh*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Veliyyüddin, 3288, 122a-153b.
- Hindî, Sirâceddin Ömer b. İshâk el-Gaznevî. *Risâle fi mes'eleli'l-kefâ'eh*. New Jersey: Princeton Library, The Garrett Collection, 1838Y, 1a-12a.
- İrâkî, Zeynüddin Abdurrahim b. el-Hüseyn. *ez-Zeyl 'alâ Zeyli'l-İber*. nşr. Ahmed Abdüssettar. Mısır: Dârü'z-zehâir, 1440/2019.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. "Neşru'l-'arf fi binâi ba'zi'l-ahkâm ale'l-'urf". *Mecmû'atü resâilî İbn 'Âbidîn*. 2 Cilt. İstanbul: b.y. 1320.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1386/1966.

- İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Muşannef*. 25 Cilt. nşr. Nâsır b. Abdülaziz. Riyad: Dâru Künûzi İsbiliyye, 1436/2015.
- İbn İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî. *Kitâbü's-Siyer ve'l-megâzî*. nşr. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398/1978.
- İbn İyâs, Ebü'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed. *Bedâ'î'u'z-zühûr fi vekâ'î'i'd-dühûr*. nşr. Muhammed Mustafa. 2 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-'Amme li'l-Kitâb, 1982/1402.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebu Muhammed 'Abdullah b. Ahmed. *el-Muğni*. nşr. Abdullah b. el-Muhsin et-Türkî, 'Abdülfettah Muhammed el-Hulv. 15 Cilt. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1317/1997.
- İbn Tağrıberdî, Cemâleddin Yûsuf b. Tağrıberdî. *ed-Delîlü's-şâfi' ale'l-Menheli's-şâfi'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1998.
- İbn Tağrıberdî, Cemâleddin Yûsuf b. Tağrıberdî. *el-Menheli's-şâfi' ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi*. nşr. Muhammed Muhammed Emin. 7 Cilt. Mısır: el-Hey'etü'l-Misriyye el-'Âmme li'l-Kütüb, t.y.
- İbn Tağrıberdî, Cemâleddin Yûsuf b. Tağrıberdî. *en-Nücûmü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Mısır: Vizâretü's-Sekâfe, Dâru'l-Kütüb, t.y.
- Kâdîhân, Fahreddin Hasen b. Mansûr b. Mahmûd. *Fetâvâ Kâdîhân*. 6 Cilt. Bulak: Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1310.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şihabeddin Ahmed b. 'Ali b. Ahmed. *Şubhu'l-a'sâ fi şinâ'ati'l-inşâ'*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Kâsânî, Alâüddin Ebu Bekr b. Mes'ûd. *Bedâ'î'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Mısır: Matbaatü Şirketi'l-Matbû'âti'l-İlmiyye, Matba'atü'l-Cemâliyye, 1327-8.
- Kâsım b. Kutluboğa. *el-Kefâetü fi'n-nikâh*. nşr. Abdüssettar Ebu Ğudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- Kudûrî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî. *Şerhu Muhtaşari'l-Kerhî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim, 563, 1b-465a.
- Kudûrî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed. *et-Tecrid*. nşr. Muhammed Ahmed Sirâc, 'Ali Cuma Muhammed. 12 Cilt. Kahire: Dâru's-selâm, 1427/2006.
- Makrizî, Ebu'l-Abbas Takiyüddin Ahmed b. Ali. *el-Mukaffa'l-kebîr*. nşr. Muhammed el-Ya'lâvî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî. 1427/2006.
- Malatî, Zeynüddin Abdülbâsit b. Ebi's-Safâ. *Neylü'l-emel fi zeyli'd-Düvel*. nşr. Ömer Abdüsselam Tedmûrî. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1422/2002.
- Makrizî, Ebu'l-Abbas Takiyüddin Ahmed b. Ali. *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*. nşr. Muhammed Abdülkadir Ata. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. 1418/1997.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen 'Ali b. Muhammed. *el-Hâvi'l-kebîr*. nşr. 'Ali Muhammed Mu'avvaz, 'Adil Ahmed Abdü'l-mevcud. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.
- Merginânî, Burhâneddin 'Ali b. Ebi Bekr b. Abdülcelil. *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübedî*. nşr. Tallâl Yûsuf. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Nasîrüddin es-Semerkandî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Yûsuf. *el-Mültekât fi'l-fetâva'l-Hanefiyye*. nşr. Mahmud Nassâr, Seyyid Yûsuf Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/2000.
- Nuh b. Mustafa. *Hâşiyetü'd-Dürer*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 653, 342b-343a.
- Özkan, Nevzat. "Tat Sözü Üzerine". *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı (24-28 Eylül 2012)*. 2/1721-1732. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2020.

- Pezdevî, Fâhru'l-İslâm Ali b. Muhammed. *Kenzü'l-vüşûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl*. (Keşfü'l-esrâr ile birlikte) 4 Cilt. İstanbul: Şirketü's-Sahafe el-Osmâniyye, 1308/1890.
- Radiyyüddin es-Serahsî, Muhammed b. Muhammed. *el-Muhtû' r-Rađavî*. nşr. Abdülhafız Muhammed Ali Beyzûn. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1442/2021.
- Sadrüşşehid, Hüsameddin Ömer b. 'Abdulaziz b. Mâze. *Şerhu Edebi'l-kâğî*. nşr. Muhyî Hilâl Serhân. 3 Cilt. Bağdat: Matba'atü'l-İrşâd, 1397-8/1977-8.
- Sadrüşşeria, Ubeydullah b. Mesud. *et-Tavzîh fi halli gavâmizi't-Tenkîh*. 2 Cilt. Mısır: Matbaatü Muhammed Ali Sabih, 1377/1957.
- Sa'îd b. Mansur, Ebu Osman el-Horasânî. *Sünen*, nşr. Habiburrahman el-A'zamî. 2 Cilt. Hindistan: ed-Dâru's-Selefiyye, 1403/1982.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman. *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. 6 Cilt. Beyrut: Menşûrâtü dâri'l-hayât, t.y.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed. *Kitâbü'n-nevâzil*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 2067, 151b-367a.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mesûl*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, t.y.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *Uşûlü's-Serahsî*. nşr. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî. 2. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, t.y.
- Serûcî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İbrahim b. Abdülğani. *el-Gâye fi şerhi'l-Hidâye*. nşr. Adnan b. Fehd. 14 Cilt. Kuveyt: Esfâr, 1442/2021.
- Seyyid, Muhammed es-Seyyid. "Evlâdü'n-nâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 525-526. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Seyyid, Muhammed es-Seyyid. "Hasekiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 373-374. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Siğnâkî, Hüseyin b. Ali. *en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye*. 25 Cilt. Şamile: 1443.
- Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Hüsnü'l-muhtâğara fi târihi Mısr ve'l-Kâhire*. nşr. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, İsa el-Bâbî el-Halebî, 1387/1967.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen. *el-Aşl*. nşr. Mehmet Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen. *el-Câmi 'u's-şagîr*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1406/1985.
- Şeyhizâde, Abdurrahman. *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*. 2 Cilt. Türkiye: Dâru't-Tibâati'l-Âmira, 1328.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali. *Keşşâfü' ştulâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996.
- Yiğit, Fatma Akkuş. "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik Üzerine Bir İnceleme". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9, sy. 43 (Nisan 2016): 563.
- Yiğit, İsmail. "Kalavun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 227-228. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yiğit, İsmail. "el-Melikü'l-Eşref Şa'bân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 66-67. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Zeylai, Cemaleddin Abdullah b. Yûsuf. *Naşbü'r-râye li-tahrîci ehadîsi'l-Hidâye*. 4 Cilt. nşr. Muhammed Avvâme. Beyrut - Cidde: Müessesetü'r-Reyyân - Dâru'l-Kible, 1418/1997.
- Zeyla'î, Osman b. 'Ali. *Tebyinü'l-hakâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*. 6 Cilt. Kahire: el-Matba'atü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1314.

